

მამია ფალავა

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
პროფესორი, ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი
(+995) 599 380 626, mamia.paghava@gmail.com

ზაზა შაშიკაძე

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
პროფესორი, ისტორიის დოქტორი
(+995) 579 367 373, zazashashikadze@bsu.edu.ge

ტაოს ონომასტიკა ოსმალურ წყაროებში 3¹

Mamia Phaghava

Batumi Shota Rustaveli State University
Professor, Doctor of Sciences in Philology
(+995) 599 380 626, mamia.paghava@gmail.com

Zaza Shahikadze

Batumi Shota Rustaveli State University
Professor, PhD
(+995) 579 367 373, zazashashikadze@bsu.edu.ge

Tao's Onomastics in Ottoman Sources 3

¹ ტაოს ონომასტიკა ოსმალურ წყაროებში 1 დაიბეჭდა „დიალექტოლოგიური კრებულის“ 2024 წლის გამოცემაში, მეორე - იბეჭდება ბსუ ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის ქართველოლოგიის ცენტრის „კრებულის“ XIV ტომში.

ანოტაცია. ისტორიული ქართული მხარე, ტაო, ახლა თურქეთის შემადგენლობაშია. თანამედროვე ადმინისტრაციული დაყოფით იგი ართვინისა და ერზრუმის გუბერნიებშია მოქცეული. აღვნიშნავთ, რომ წარსულში ტაოს ქვეყანა იყო კულტურათა შეხვედრისა და დიალოგის ასპარეზი. აქ ერთმანეთს ხვდებოდნენ ქართული, ბერძნული და სომხური კულტურები. თითოეული მათგანის ნაკვალევი ატყვია ტაოს მიწას. ტაო უპირველესად ქართველთა ხსოვნას ინახავს, - ქვეყნის ძველი ტოპონიმის დიდი ნაწილი ქართველურია, რაც დასტურია, რომ ტაო ქართული ქვეყანაა.

წინამდებარე ნაშრომში ვსაუბრობთ ტაოს ონომასტიკაზე ოსმალური წყაროების, 1574 წლის „გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთრისა“ და 1835 წლის „დავთრის“, ასევე 1595 წლის „არტანუჯის ლივის ვრცელი დავთრის“ მიხედვით. წყაროები საშუალებას გვაძლევს ვისაუბროთ იუსუფელის მიმდებარე სოფლების ტოპონიმიკაზე აღწერილი სოფლების ეთნიკურ შედგენილობაზე. გამოკვლევაში დეტალურადაა საუბარი **თივასორის** (Tivasor), **ესბექის** (Esbek), **ერკნისის** (Erknis), **იშხნის** (Işhan) მკვიდრ მამაკაცებზე დავთრების ჩანაწერების მიხედვით. ოსმალურ „დავთრებში“ დასტურდება პიროვნების ორწევრა (სახელი+მამის სახელი) და სამწევრა (სახელი+მამის სახელი+„გვარი“) აღნიშვნა. პიროვნების ორწევრა აღნიშვნა მოცემულია 1574 და 1595 წლის „დავთრებში“, სამწევრა - 1835 წლის „დავთარში“. აღწერის მასალებში პიროვნების აღსანიშნავად სახელთან ერთად გამოყენებულია მეტსახელიც.

კვლევამ გვიჩვენა, რომ 1574 და 1595 წლის „დავთრებში“ დაცული ანთროპონიმების დიდი ნაწილი ქართულია, ნაკლები - არაქართული. საფუძველი გვაქვს ვიფიქროთ, რომ მოსახლეობის ეთნიკური შედგენილობით XVI საუკუნის ტაო ქართული ქვეყანაა.

საკვანძო სიტყვები: „დავთარი“, „გვარი“, „ქობის სახელი“, ტოპონიმი, „მეტსახელი“, მუსლიმი.

Annotation. The historical Georgian region of Tao is now part of Turkey. According to modern administrative divisions, it is divided into the Artvin and Erzurum provinces. We note that in the past, the land of Tao was an arena for the meeting and dialogue of cultures. Georgian, Greek, and Armenian cultures met here. The footprints of each of them have marked the land of Tao. Tao primarily preserves the memory of Georgians - a large part of the country's ancient toponymy is Georgian, Which is proof that Tao is a Georgian country. In this paper, we discuss the onomastics of Tao according to Ottoman sources, the 1574 “Great Book of the Province of Gurjistan” and the 1835 “Davtari”, as well as the 1595 “Extensive Book of Artanuj Liv”. The sources allow us to discuss the toponymy and the ethnic composition of the villages surrounding Yusufeli. In the research, it is discussed in detail about the native men of Tivasor, Esbek, Erknis, Işhan according to the records of the books. In Ottoman books there are confirmed two-member (name + father's name) and three-member (name + father's name + "surname") personal names. In materials, a nickname is used alongside a person's name to describe them. The two-membered designation of the person is given in the years 1574 and 1595, Three members - in the "Davtari" of 1835. In the materials, a nickname is used along with the name to denote a person.

The research showed that a large part of the anthroponyms preserved in the "Davtar's" of 1574 and 1595 are Georgian, less - non-Georgian. We have reason to believe that the ethnic composition of the population of Tao in the 16th century is a Georgian country.

Key words: „Davtari“, „Gvari“, “Kokhis sakheli”, “Toponymi”, “Metsakheli”, “Muslimi”.

სტატიაში ვაგრძელებთ საუბარს ტაოს ონომასტიკაზე ოსმალური წყაროების, - 1574 წლის „გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთრისა“ და 1835 წლის „დავთრის“, ასევე 1595 წლის „არტანუჯის ლივის ვრცელი დავთრის“ მიხედვით. გამოკვლევაში განვიხილავთ **თივასორის** (Tivasor), **ესბექის** (Esbek), **ერკნისის** (Erknis), **იშხნის** (Işhan) ტოპონიმებს და ანთროპონიმებს დავთრების ჩანაწერების მიხედვით.

I

დავინწყით **თივასორით** (Tivasor), ახლა - **დარიჯა** (Darica).

თივასორი სოფლის ძველი სახელია. დღეს ძნელია **თივასორ** სახელური ფუძის მნიშვნელობის დადგენა. იქნებ **თივასორ** ი ცუდად ჩანერილი **თივაზორ**//**თივაძორ** ია. თუ ასეა, მასში გამოვყოფთ **ზორ**//**ძორ** ელემენტს, იგი სომხურია, ქართული **ხევ** ი ბადალი. **თივასორ** ი **თივისხევი** ი იგივე.

თივასორს დარიჯა 1960 წელს დარქმევია (მახარაძე, შაშიკაძე, 2022:237).

1574 წლის „გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთრის“ მიხედვით, თივასორი ახლოსაა **ქოსეჟ ექრეჟთან** და **ჯვარნის** თან.

მკითხველის ყურადღებას მივაქცევთ გეოგრაფიულ სახელს **ჯვარნისი**, რომელშიც გამოვყოფთ **-ნ** და **-ის** სუფიქსებს და **ჯვარ** სახელურ ფუძეს.

- **ნ** მრავლობითობის სუფიქსია.

- **ის** ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანი, რომელიც გეოგრაფიულ სახელებში ვისსამე კუთვნი-ლებაზე მიუთითებს.

გამომდინარე თქმულიდან, **ჯვარნისი ჯვარის** კუთვნილია.

ჯვარი ერთის მხრივ საზოგადო სახელია, მეორეს მხრივ, იგი საკუთარ სახელადაც დასტურდება, დაცულია გვარში **ჯვარიძე**.

რამდენადაც ტოპონიმში ფუძე მრავლობითშია წარმოდგენილი (ჯვარნი), სავარაუდებელია, რომ იგი საზოგადო სახელია, **ჯვარის** კუთვნილია **ჯვარნისი**.

ვერაფერს ვამბობთ ტოპონიმზე **ქოსეფ ექრეცი**, იგი ქართული არ უნდა იყოს.

1574 წელია „დავთარი“ რომ შეიქმნა, არცთუ დიდი დროა ამ კუთხეში ოსმალთა გაბატონებიდან გასული და თივასორში უკვე მუსლიმი ოჯახები აღირიცხება.

**მეჰმედ ძე აბდულაჰისა,
ალი ძე მისი,
მუსტაფა ძე აბდულაჰისა,
რუსტემ ძე აბდულაჰისა,
მურად ძე აბდულაჰისა,
იბრაჰიმ ძე მისი.**

სახელებიც მუსლიმური უწოდებიათ: მეჰმედ, აბდულაჰ, მუსტაფა, რუსტემ, მურად, იბრაჰიმ. ჩანს, აბდულაჰის ნამრავლია ჩამოთვლილი პიროვნებები, ამიტომაც ერთ ოჯახად ჩავთვალეთ.

თივასორის სხვა ოჯახები ქრისტიანია.

**ბაქარ ძე მაქილარისა,
ასლან ძე მისი,
სტეფან ძმა მისი,
ავაქი ძმა მისი,
გაბრიელ ძმა მისი.**

ბაქარი - მამაკაცის გავრცელებული სახელია საქართველოში, მისგან გვარებიც კი უწარმოებიათ, - **ბაქრადე** (<*ბაქარადე), **ბაქრიაშვილი** (<*ბაქარიაშვილი) (იხ. მაისურაძე, 1990:32).

მაქიღარი - იშვიათი სახელია. ალ. ლლონტი ადასტურებს მამაკაცის სახელს **მაქანდარა** (იხ. ლლონტი, 1986). ხომ არაა **მაქიღარი** **მაქანდარა**'ს ცუდად ჩანერილი ფორმა? **მაქიღარიცა** და **მაქანდარაც** მეტსახელები ჩანს.

ასლანი - აღმოსავლური სახელია, ქართულში შემოსული, იგი მე-16 საუკუნეში ტაოში დასტურდება. ჩანს, ეს სახელი საკმაოდ გავრცელებულია ჩვენში, რამდენადაც მისგან უწარმოებიან სხვა სახელური ფორმები: **ასლამური** (ობუჯი), **ასლანა**, **ასლანბი**, **ასლანბეგ** (სვანეთი), **ასლო** (რაჭა)... (იხ. ლლონტი, 1986), რომლებიც გავრცელებულია საქართველოს ისეთ კუთხეებში, სადაც ოსმალებს არ უბატონიათ. ჩანს, **ასლან** საკუთარი სახელი ქართულ ანთროპონიმიაში უფრო აღრინდელია, ვიდრე სამხრეთ საქართველოში ოსმალები მოვიდოდნენ.

სტეფანეს შესახებ წინა ნაკვეთებში ვსაუბრობთ და აქ აღარ გავიმეორებთ.

ავაქი - ალ. ლლონტი ლექსიკონში შეიტანს **ავაქა**'ს და მიუთითებს „საქართველოს სიძველენი“ (ლლონტი, 1986). ნასესხები სახელი ჩანს **ავაქა**, სომხურიდან ნასესხები. სხვადასხვა ერის წარმომადგენელთა თანაცხოვრება ანთროპონიმიაშიც აისახებოდა, რაც ჩანს „დავთრის“ მიხედვითაც.

გაბრიელი ცნობილი სახელია ქართულ ანთროპონიმიაში.

გოზმან ძე ემირაზიზისა,

ურდულეთ ძმა მისი,

ოსიპ ძმა მისი,

ბაქილ ძმა მისი,

ოსიპ ძე ემირაზიზისა.

გოზმან - ასეთი სახელი ქართულისათვის უცხოა. თუმცა ალ. ლლონტს ლექსიკონში შეუტანია **გოზალა**, **გოზია**, **გოზლადა**

(ღლონტი, 1986). შესაძლებელია, დასახელებულთა გვერდით **გოზმანიც** გვხვდებოდა.

ემირაზიზი - კომპოზოტი ჩანს: **ემირ+აზიზი**. ალ. ღლონტი სვანეთში ადასტურებს სახელს **ემირი** (ღლონტი, 1986), სახელი დაცულია გვარში - **ემირიძე**. ცალკე გვხვდება ანთროპონიმი **აზიზა** (ღლონტი, 1986). აღნიშნული სახელი კახეთში დაუდასტურებია ალ. ღლონტს, ფართოდაა იგი გავრცელებული აჭარაშიც სხვადასხვა ფორმით: **აზიზი, ეზიზი, ეზიზაძე**.

ემირი არაბულია, მბრძანებელს ნიშნავს (ქეგლ, ახ.), - საზოგადო სახელი ანთროპონიმად ქცეულა.

აზიზი - განმარტებულია როგორც სათუთი, ნაზი, ნებიერი (ქეგლ, ახ.). საზოგადო სახელი ქცეულა ანთროპონიმად.

ურდულეთ'ი - იშვიათი სახელია, ფორმით ადგილის სახელს მოგვაგონებს -ეთ სუფიქსით ნანარმოებს (**ურდულ-ეთ**'ი). დასტურდება საკუთარი სახელი **ურდულა**' (ღლონტი, 1986) და გვარი **ურდულაძე, ურდულაშვილი** (მაისურაძე, 1990:159).

ოსიპ'ი **უსიპ**'ის (<*უსუპ'ი) ფონეტიკური ვარიანტია.

ბაქილ - ამ ფორმით ანთროპონიმი ჩვენთვის უცნობია. გვხვდება **ბაქელა**', დაცულია გვარში **ბაქელაშვილი** (ღლონტი, 1986). **ბაქილი ბაქელა**'ს ვარიანტად შეიძლება ჩაითვალოს.

აკოფ ძე **სიმონისა**,

ქაქუცა ძმა მისი.

დავაკვირდეთ ამ ოჯახის წარმომადგენელთა საკუთარ სახელებს: **აკოფ**'ი, რომელიც თითქოს ქართულად არ უღერს, სამაგიეროს მამას **სიმონი** ქვია, ძმას კი - **ქაქუცა**. ორივე ქართული ანთროპონიმი. ეს სხვადასხვა კულტურის თანაარსებობის ნიშნებია სოფელში. ვფიქრობთ, ოჯახი ქართულია.

მათან ძე **გოზმანისა**,

თევდორ ძე აზარისა,
ბასილ ძმა მისი.

ალ. ლლონტი ლექსიკონში შეიტანს **მათა**'სა და **მათარ**'ს. **მათა**, **მათარსი**, **მათან**'ი ერთი რიგის სახელები ჩანს.

გომზანი იქნებ იგივეა, რაც **კომზანი**, კარგად ცნობილი საკუთარი სახელი ქართულში, შენახულია გვარში **კომზანაშვილი**.

თევდორისა და **აზარის** შესახებ წინა ნაკვეთებში ვისაუბრეთ.

ბასილ'ი ქართული სახელია, ყოველ შემთხვევაში ქართულ კულტურაში კარგად დამკვიდრებული.

ლუკა ძე თევდორისა,
შერმაზან ძმა მისი.

თევდორე, **ლუკა**, **შერმაზანი** კარგად ცნობილი სახელებია ქართულ ანთროპოლოგიაში. შესაბამისად, **თევდორის** ოჯახი ქართულია.

ოდუქ ძე სალიანისა,
მარქარ ძე მისი.

ოდუქი და **მარქარი** გვაფიქრებინებს, რომ ოჯახი არაქართულია.

სიმონ ძე გომზანისა,
გაბრიელ ფირუნი,
ფარნა ფირუნი.

სიმონ'ის შესახებ ქვემოთ ვისაუბრებთ.

გომზანის შესახებ წინა ნაკვეთებში უკვე ვისაუბრეთ.

გაბრიელ'ი სხვადასხვა ფორმით გვხვდება საქართველოში: **გაბო**, **გაბრალ**, **გაბრიჩი**, **გაბრო**, **გაბუ**... (იხ. ლლონტი, 1986).

ფარნა - გვხვდება ქართულში. **ფარნა** **ფარნაოზის**, **ფარნავაზის** დიალექტური ფორმა გვგონია. ანთროპონიმებში დაკვირვებული თვალი კუთხური მეტყველების თავისებურებებსაც შენიშნავს.

ფირუნი'ს მნიშვნელობა ჩვენთვის უცნობია, რაღაც მახასიათებელია გაბრიელისა და ფარნასი.

მამრონელ სახელია,

გიორგი ძმა მისი.

მამრონელ ი აგებულებით წარმომავლობის სახელია (იქნებ მამირვანელი?) ანთროპონიმად ქცეული.

გიორგი - კარგად ცნობილი სახელია ქართულ კულტურაში.

სიმონ ძე **მაქსიმესი**,

აზარ-ბეგ ძე მისი,

სტეფან ძე მისი,

კოზმან ძე **სიმონისა**,

იორამ ძმა მისი,

ბარამ ძმა მისი,

გიორგი ძმა მისი.

მრავალსულიანი ოჯახია წარმოდგენილი შვიდი მამაკაცით.

სიმონ'ი სხვადასხვა ფორმით გვხვდება ქართულ ანთროპონიმიაში: **სიმონ**, **სიმონა**, **სიმონიკა**, **სვიმონი**, **სვიმო**, **სვიმონიკა** (იხ. ლლონტი, 1986). ასევე დაუცავს გვარებს - **სიმონიშვილი**, **სიმონია**, **სიმონიძე**.

მაქსიმე - ლათინური, უდიდეს ნიშნავს, სხვადასხვა ფონეტიკური სახესხვაობით დასტურდება ქართულში: **მაქსია**, **მაქსიმე**, **მაქსიმინე** (იხ. ლლონტი, 1986).

აზარ'ის შესახებ ზემოთ გვეყონდა საუბარი. იშვიათი სახელია, მაგრამ დასტურდება ქართულ სინამდვილეში, ასევე დაუცავს გვარს **აზარიძე** (დასტურდება აჭარაში), **აზარაშვილი**.

სტეფანეს შესახებ ზემოთ ვისაუბრეთ.

კოზმან'ი - სხვადასხვა ფორმით, - **კოზმა**, **კოზმან**, **კოზმანა** დასტურდება ქართულ ანთროპონიმიაში, დაცულია გვარშიც - **კოზმანაშვილი**.

იორამ'ი - იშვიათად, მაგრამ დასტურდება ქართულში (იხ. ლლონტი, 1986). ასევე დაუცავს გვარს **იორამაშვილი**, **იორამიშვილი** (იხ. მაისურაძე, 1990). გვხვდება „ქართლის ცხოვრებაში“ (ქ. ცხ. I, 372). იორამის ციხე გვხვდება აჭარის აღწერაშიც 1574 (**მაშიკაძე, მახარაძე, 2011:54**).

ანთროპონიმი ფართოთ გავრცელებული არაა, მაგრამ დასტურდება ქართულ კულტურაში.

ბარამ'ი - არაბულიდან შემოსული სახელია ქართულში, დაცულია გვარებში ბარამიძე, ბარამია.

ვფიქრობთ, მაქსიმეს ოჯახი ქართულია.

მანილ ქეშიში,

დავით ძე მისი.

მანილი ქეშიშია (მღვდელი), მისი ვაჟი - დავითია. **მანილი** ჩვენს ხელთ არსებულ წყაროებში არ დაგვიდასტურებია, გვხვდება მანოელი, მანუელი (ლლონტი, 1986). **მანილი** იქნება ცუდად ჩანერილი **მანოელი** ან **მანუელია**? თუ ასეა, **მანილ ქეშიშის** ოჯახი ქართულია.

ბალუნა ძე **ბულაკისა**,

ელია ძე მისი,

სიმონ ძმა მისი.

უცნაური სახელები ქვიათ ზოგჯერ ტაოელებს: ჯერ **ბულაკი** რაა და შემდეგ **ბალუნა**, მისი ვაჟის სახელი. ორივე კნინობით-ალერსობითი ფორმაა, -უნ-ა და -აკ სუფიქსებით ნანარმოები. გვხვდება ბალა', ადასტურებს ალ. ლლონტი (ლლონტი, 1986), ნახსენებია „მატიანეშიც“, დაუცავს გვარს ბალასძე (>ბალაძე) (იხ. მათიანე, 1977:140). **ბალა'** მეტსახელი ჩანს ვაცისა. **ბალა'** მეტსახელი ერქვა ერთ პიროვნება ორთაბათუმის თემში.

ბულაკი (<ბულ-აკ'ი<*ბულა-აკ'ი) - **ბულა'** შეტანილი აქვს ლექსიკონში ალ. ლლონტს (ლლონტი, 1986). იგივე სახელი

დაცულია გვარებში: ბულაური, ბულაძე, ბულეიშვილი, ბულია... (იხ. მასისურაძე, 1990:39).

ელიასა და სიმონის შესახებ ზემოთ ვსაუბრობდით.

ზაქარ ძე თევდორისა.

ორი მამაკაცითაა წარმოდგენილი კიდევ ერთი ქართული ოჯახი: **ზაქარ**’ი და **თევდორი** - საქართველოში კარგად ცნობილი სახელებით.

ფირ **სელიმ ძე მარბელისა.**

სელიმ’ი - ანთროპონიმს მსაზღვრელად უძღვის - ფირ’, სალოცავს ნიშნავს (**ლექსიკონი, 2001**). **სელიმი** კიდევ აღმოსავლური სახელია.

ყურადღებას იქცევს მამაკაცის სახელი **მარბელი**. ერთი შეხედვით **მ-ელ** კონფიქსიან სახელს მოგვაგონებს (მ-არბ-ელ’ი?), მღრ.: მაჭარელი, მარგველი, მეგრელი...

მელიქ ძე შაჰვერისა,

ფილუ ძე მისი.

მელიქი - მამაკაცის სახელი გვხვდება საქართველოში, დაუცავს გვარს მელიქიშვილი, მელიქიძე, მელქაძე (იხ. მასისურაძე, 1990:108). იგივე სახელური ფუძე შეიძლება გამოიყოს სომხურ **მელიქიანც**’ში.

შაჰვერი (||შახვერი?) - ვერაფერს ვუკავშირებთ ქართულ ანთროპონიმიაში.

ფილუ (დასაშვებია **ფილოვ**’ც) - **ფილიმონის** მოფერებითი ფორმა ჩანს. **ფილიპე** ბერძნულიაო, „საყვარელს, სასურველს“ ნიშნავსო (ღლონტი, 1986), **ფილუ** კიდევ ქართულ კულტურაში შექმნილი უნდა იყოს.

ბაბან ძე კარბეჩისა,

იორამ ძმა მისი.

ბაბან’ი საკუთარ სახელად არ დასტურდება, გვხვდება **ბაბა**, **ბაბაგული**, **ბაბადი**. იქნებ, ჩანერის ცლომილებაა და საკუთარი სახელი **ბაბა** უნდა იყოს?

კარბეჯი(?)

იორამის შესახებ ზემოთ ვისაუბრეთ.

გიორგი ძე მელიქისა,

ზაქარ ძმა მისი.

გიორგის, მელიქისა და ზაქარას შესახებ ზემოთ ვისაუბრეთ. მელიქის ოჯახი ქართული უნდა იყოს.

ფილო ძე ჯოჯიკისა.

ფილო დადასტურებული აქვს ალ. ლლონტს, მის გვერდით დასტურდება **ფილუ** (იხ. ლლონტი, 1986).

ჯოჯიკ კინობითი ფორმაა, ამოსავალი უნდა იყოს **ჯოჯი** (<*ჯორჯი? შდრ.: ჯორჯიკია), დასტურდება სამეგრელოსა და სვანეთში (ლლონტი, 1986). **ჯოჯიკი** ერქვა ერთ ქართველ მთავარს (ქისკ, 1984: 11:24).

შიძლება ვთქვათ, რომ **ფილოსა** და **ჯოჯიკის** ოჯახი ქართულია.

ავალ მღვდელი ძე **გიორგისა.**

ავალი - საკუთარი სახელი საფუძვლად უდევს გვარს ავალიშვილი, ავალიანი.

სტეფან ძე ამირქისა.

სტეფანე გვხვდება ქართულ ანთროპონიმშიცა და სომხურშიც. **ამირქი** კიდევ არ უნდა იყოს საქართველოში გავრცელებული სახელი.

აქბადი ფირლეთ.

აქბადი(?)

რაქილ ძე გაბრიელისა.

რაქი, რაქელ დადასტურებული აქვს ალ. ლლონტს (ლლონტი, 1986).

გაბრიელი - ძველებრაული სახელი სხვადასხვა ფონეტიკური სახესხვაობით გავრცელებულია საქართველოში.

მაქსიმე მღვდლის შვილი,

ზებელ ძე მისი,

ლაზარე ძმა მისი.

მაქსიმეს შესახებ ზემოთ ვისაუბრეთ.

ქართულ ანთროპონიმიში დასტურდება **ზებელი** (>ზებილი?).

ლაზარეს შესახებ ზემოთ ვისაუბრეთ.

მაქსიმე, ზებილი/ზებელი, ლაზარე ქართველი ტაოელები არიან.

ანუქი ძე **ვასილისა**.

ანუქი მამაკაცის სახელად საქართველოში არ ჩანს (ჩვენთვის უცნობია), გვხვდება **ენუქი** (შდრ.: გვარი: ენუქიძე, ენუქაშვილი). ანუქი იქნებ ცუდად ჩანერილი ენუქია?

შედარებით იშვიათად, მაგრამ დასტურდება **ვასილი** (ვასიკო, ვასო).

აქმანუს თირუმი,

გოგიჩა ძე მისი.

აქმანუს'ი - ანთროპონიმი არ დასტურდება ქართულში. იქნებ, მეტსახელია კაცისა, ანდაც ჩამწერის ცდომილება? მისი ვაჟის სახელი, **გოგიჩა**' გვაფიქრებინებს, რომ საქმე ქართულ ოჯახთან გვაქვს.

კირაზომ ძე **გოლასი**.

გოლა, აქ მამის სახელი ამკარად ქართული გაფორმებისაა: გიორგი>გოგლა>გოლა. გოლა დადებია საფუძვლად გვარს - გოლაშვილი (ლლონტი, 1975:48; ლლონტი, 1986).

კირაზომ' ალბათ ცუდად ჩანერილი **კირაკომ**' უნდა იყოს.

კირაზომი და **გოლა** ერთ ოჯახში კულტურათა შერევის ნიმუში ჩანს.

გაბრიელ ძე **ემირაზიზისა**,

ოქროპირ ძე **ემირაზიზისა**.

გაბრიელ'ი და **ოქროპირ**'ი ქართულ ანთროპონიმიში კარგად ცნობილი სახელებია. **ემირაზიზი** ახალი ჩანს ქართული კულტურისათვის.

ემირაზიზ ძე ოსიპისა.

ოსიპი - ამ უღერადობის ანთროპონიმი უცხოა ქართული კულტურისათვის. ემირაზიზისა და ოსიპის ოჯახი არაქართული ჩანს.

ოსიპ ძე გაბრიელისა.

გაბრიელი ქართულ ანთროპონიმიაში გავრცელებული სახელია, გვხვდება სხვადასხვა ფორმით.

ოსიპი უსუპის ფორმაა სხვა ენაზე გამოთქმული. ვფიქრობთ, აქაც კულტურათა შერევასთან გვაქვს საქმე. გაბრიელისა და ოსიპის ოჯახი ქართული გვგონია.

ოსიპ ძე ფილიპისა,

დავუდ-ბეგ ძმა მისი,

სიმონ ძმა მისი,

ნიკოლ ძმა მისი,

ხარბილ ძმა მისი.

ფილიპისა და **მისი** ვაჟების, - **ოსიპ'ი**, **დავუდ-ბეგი**, **სიმონ'ი**, **ნიკოლ'ი**, **ხარბილ'ი** ოჯახი არაქართული გვგონია.

თევდორ ძე აბდაკითისა.

თევდორე ქართულ ანთროპონიმიაში კარგად ცნობილი სახელია.

აბდაკითი - იქნებ ცუდად ჩანერილი **აბდიკია** (სპარს. უარისმყოფელი). ფორმა დადასტურებული აქვს ალ. ლლონტს (ლლონტი, 1986).

სტეფან ძე არდაშირისა,

აქბადი ძე მინასისა,

სუბრუთ ძე მისი.

სტეფანე'ს იცნობს ქართული ანთროპონიმია.

არდაშირი' - ამ ფორმით საკუთარი სახელი არ დასტურდება, გვხვდება: **არდაშ**, **არდაშა**, **არდაშელი** (იხ. ლლონტი, 1986), გვარი - **არდაშელია**. **არდაშირი** ცუდად ჩანერილი **არდაშელი** ჩანს.

აქბადი, მინასი, სუბრუთ'ი უცხოა ქართული
ანთროპონიმიისათვის.

ეს ოჯახი მამაკაცის სახელების გათვალისწინებით, კულტურათა
შერევის ნიმუშია.

ბასილ ძმა სტეფანისა.

ბასილი და სტეფანე ტაოელი ქართველები უნდა იყვნენ.

ზაქიარ ძე კარბელისა,

ოსიპ ძე მისი,

ორდალ ძე.

ზაქიარი, ალბათ **ზაქარიას** ცუდად ჩანერილი;

კარბელი (//**კარბელა**) ცნობილი სახელია, დაუცავს გვარს
კარბელაშვილი.

ორდალ' - ამ ფუძის სახელი არ ჩანს. ალ. ლლონტი ადასტურებს
ანთროპონიმს **ორდა** (ლლონტი, 1986). **ორდალ'** იქნებ **ორდა**'ს
დიალექტური ფორმაა?

ოსიპი კულტურათა შერევის ნიმუშად შეიძლება ჩაითვალოს.

აღვნიშნავთ, რომ კულტურათა დიალოგი ანთროპონიმიაში
ხელშესახებია. ერთ კულტურაში წარმოქმნილი ანთროპონიმების
გადასვლა სხვა კულტურაში და დამკვიდრება ჩვეულებრივი
მოვლენაა: გადასვლა ხდება უშუალო ურთიერთობით,
თანაცხოვრებითა თუ წიგნის გზით.

სერადალ ძე დუიარისა,

ელია ძე მისი.

სერადალ - ალბათ **სერდალია**, აღმოსავლურიდან ნასესხები
ანთროპონიმი, დასტურდება სამხრეთ საქართველოში.

დუიარი (?)

ელია - ცნობილი ანთროპონიმია ქართულ კულტურაში.

ოსიპ ძე ელიარისა,

აქბადი ძმა მისი,

გიორგი ძმა მისი,

ნიკოლოზ ძმა მისი.

ოსიპი, ელიარი(?), აქბადი არაქართულის მანიშნებელია, მაგრამ მათი ოჯახის შვილების, **გიორგისა** და **ნიკოლოზის** სახელები საწინააღმდეგოს გვაფიქრებინებენ. აქაც კულტურათა შერევის შედეგი ჩანს.

ენუქი ძე მივალისა,

ავალი ძმა მისი.

ენუქი, ავალი ქართული ანთროპონიმიდან ცნობილი სახელებია, **მივალი** უცხოელ უღერს, დასაშვებია, მეტსახელი იყოს.

აბუ აზიბ ძე ბულაკასი.

აბუ აზიბი - აღმოსავლური სახელია, არც **ბულაკაა** ქართული.

გაბრიელ ძე კომმანისა.

გოგიჩა ძე ლუკასი.

ორივე ოჯახი ქართული ჩანს.

რა გვიჩვენა თივასორის აღწერის მასალებმა, რომელიც შეტანილია 1574 წლის „გურჯისტანის ვილაიეთის დიდ დავთარში“?

- თივასორში ქრისტიანული მოსახლეობის გვერდით უკვე ჩანს მუსლიმი მოსახლეობა მუსლიმური კულტურისათვის დამახასიათებელი ანთროპონიმებით.

- თივასორის ქრისტიანი მოსახლეობის ანთროპონიმაში ჩანს სხვადასხვა კულტურის კვალი. სხვაგვარად, თივასორის, ისევე, როგორც ტაოს სხვა სოფლების ანთროპონიმაში ხელშესახება კულტურათა დიალოგი: სხვადასხვა კულტურის წარმომადგენელთა თანაცხოვრება აისახება ადამიანის საკუთარ სახელებშიც, რაც ბუნებრივია.

- „დავთარში“ შეტანილ მამაკაცის სახელთა უმეტესობა ცნობილია ქართულ ანთროპონიმი-აში, ბევრი მათგანი მოგვიანებით გვარებსაც დაედო საფუძვლად და ქართული ანთროპონიმის ნაწილად იქცა.

თივასორის ქრისტიანი მოსახლეობის საკუთარი სახელების ანალიზით ნათელი ხდება, რომ მეთექვსმეტე საუკუნისათვის თივასორი ქართული სოფელია ქართული მოსახლეობით. თუმცა სოფელში ქართველთა გვერდით სახლობენ არაქართველებიც.

ყურადღებას მივაქცევთ თივასორისა და **ესბეცის** მუსლიმ მამაკაცთა 1835 წლის აღწერის მასალებს. მაინც რით არის მნიშვნელოვანი ხსენებული დოკუმენტი? მასალებიდან ჩანს, რომ ორივე სოფელი გამაჰმადიანებულია და აღწერილი მამაკაცებიც მუსლიმები არიან. 1574 წლის „დავთრის“ მიხედვით, სულ ექვსი მამაკაცი (ექვსი ოჯახი) იყო მუსლიმი თივასორში (ესბეცის თივასორის ნაწილად ითვლება), სხვა - ქრისტიანი. 1835 წლისათვის თივასორი ესბეციურთ გამაჰმადიანებულია.

1835 წლის აღწერის მასალებში აღმწერელი უპირატესად მიმართავს პიროვნების ორწევრა აღნიშვნას: სახელი+მამის სახელი, მიუთითებს პიროვნების სხვა მახასიათებლებზეც:

აჰმედ ძე აბდულაჰისა,

მუსტაფა ძე იბრაჰიმისა,

ყურბან ძე მაზმანისა...

ორწევრა აღნიშვნას ერთვის პიროვნების,

ა. ასაკი:

აბდულაჰ ძე აჰმედისა, **55 წლის,**

აჰმედ ძე ოსმანისა, **28 წლის,**

ემინ ძე სულეიმანისა, **45 წლის...**

ბ. სიმაღლე:

საშუალო სიმაღლის ... შერიფ ძე აბდულაჰისა,

დაბალი ... მეჰმედ ძე მუსტაფასი,

მაღალი ... იბრაჰიმ ძე მუსტაფასი...

გ. წვერ-ულვაშისა და თმის ფერი:

შავი წვერით ... აჰმედ ძე აბდულაჰისა,
შავი უღვაშით ... მუსტაფა ძე შაბანისა,
ჭალარა წვერით ... ესად ძე ყურბანისა,
ქერა უღვაშით ... იუსუფ ძე სულეიმანისა...

შეიძლება პიროვნების სხვა მახასიათებლებზეც იყოს მითითება. აღმწერელისათვის მთავარია, ერთი პიროვნება გაირჩეს მეორისაგან.

„მასალებში“ ოთხიოდე შემთხვევაა პიროვნების სამწევრა აღნიშვნისა: „გვარი+სახელი+მამის სახელი:

რეშიდოღლი ... აჰმედ ძე აბდულაჰისა,
არსლანოღლი მაჰმუდ ალის ძე,
მოლაოღლი მეჰმედ ძე იუსუფისა,
ჯენქლიოღლი მეჰმედ ძე ჰასანისა.

ორივე სოფლის (თივასორი, ესბეცი) 31 კომლიდან „ოღლი“ მანარმოებლიანი „გვარი“ სულ ოთხ ოჯახს აქვს. ვფიქრობთ, „გვარიც“ სხვა მახასიათებლებთან ერთად, - სიმაღლე, ასაკი, წვერ-უღვაშის ფერი... პიროვნების დამატებითი ნიშანია.

ბოლოს ყურადღებას მივაქცევთ აღწერის მასალებში ნახსენებ გეოგრაფიულ სახელებს.

აჰმედ ძე აბდულაჰისა (მუსტაფა ძე იბრაჰიმის მოსამსახურე) არის ტაოსკარის ყაზას სოფელ **ახორელი** (კომლი 1. იხ. მახარაძე, შაშიკაძე, 2022:246).

ჩანს, 1835 წლისათვის ტაოსკარის ყაზაში იყო სოფელი **ახორი** (**დასტურდება 1595 წლის აღწერაშიც. იხ. შაშიკაძე, 2017:122**). ოხორი, ახორი (ახლა თამუქჩილარი) დასტურდება ახლაც.

ტოპონიმი გამჭვირვალეა და მასზე საუბარს აღარ გავაგრძელებთ.

ხევეცი: დოკუმენტში ნათქვამია, რომ მუსტაფა ძე აბდულაჰისა გადავიდა სოფელ ხევეციში (იხ. კომლი 13. მახარაძე, შაშიკაძე, 2022:246).

ხევეკი ორი ფორმით გვხვდება: **ხევაჲ** და **ხევეკი**. განარჩევენ დიდ და პატარა ხევეკს, დიდს არმენხევეკსაც უწოდებენ. უფრო მართებული იქნება გაირჩეს დიდი და პატარა ხევაჲ. **ხევეკი** < ***ხევაკი** > საგან ისედაც კნინობითი ფორმაა - აკ სუფიქსით ნაწარმოები და პატარას აღნიშნავს.

მეჰმედ ალის ძე... მოსულა სოფელ **ფერაქისიდან** (კომლი 23. იხ. მახარაძე, შაშიკაძე, 2022:247). **ფერაქისი** მდებარეობს ოლთისში, ანძავის ნაპიეში (იხ. ტაო, 2020: 76; 802)

საყურადღებო სახელია **ფერაქისი** (**ფერაქ-ის**’ი), -ის სუფიქსით ნაწარმოები, აღნიშნავს **ფერაქის** კუთვნილს. **ფერაქი** მამაკაცის სახელი უნდა იყოს, თუმცა ამ ფუძის ანთროპონიმი ქართულში არ გვხვდება, ტოპონიმის ფუძეს კი შეუნახავს.

II

1595 წლით თარიღდება „**არტანუჯის ლივის ვრცელი დავთარი**“, მასში ოსმალებს აღუწერიათ სოფელი **ერკინისიც**, რომელიც ექვემდებარება **კახისს**.

უპირველესად ყურადღებას მივაქცევთ საგეოგრაფიო სახელებს, - **ერკინისი** და **კახისი**.

ერკინისი -ის სუფიქსით ნაწარმოები ტოპონიმია: **ერკინ-ის**’ი. „შეიძლება ფუძე დავუკავშიროთ ქართულ „ერკინა“, „რკენა უყო“ (ორბელიანი, 1949) ფუძეს: **ერკინა** > **ერკენა**’ს ე - ი > ე - ე ასიმილაციით“ (ტაო, 2020:836). აქვე აღვნიშნავთ, რომ აჭარულში გვხვდება **ერკელ** > **ერკენ** (ერკელიობს) ფუძე, ნიშნავს ამინდის ცვალებადობა (იხ. ნიჟარაძე, 1971; ლლონტი, 1984). **ერკელიობს**’ ფორმაში **ერკინა** ფუძეა გამოყენებული. **ერკელიობა** ამინდისა და უამინდობის რკენის მომენტია.

კახის’ი სახელი დაიშლება: **კახ-ის**’ი (-ის სუფიქსით ნაწარმოები ფუძეა). **კახი** მამაკაცის სახელია, **კახისი** - **კახის** კუთვნილს აღნიშნავს. (**კახისი** გვხვდება **კახი** ფორმითაც)

**შაცა აბდულაჰ,
მუსტაფა აბდულაჰ,
ჰამზა აბდულაჰ,
მურად აბდულაჰ,
იუსუფ აბდულაჰ.**

აბდულაჰ - ალაჰის მონას ნიშნავს არაბულად, ახლადგამუსლიმებულსაც. გამომდინარე აქედან, შაცა, მუსტაფა, ჰამზა, მურად'ი, იუსუფ'ი ახალგამუსლიმებულები არიან. ჩანს, მათი მამები ქრისტიანები იყვნენ, ამიტომაც „დავთრის“ შემდგენელი მათ სახელებს არ წერს.

**აბრამ ძე სტეფანესი,
ლევანა ძე მისი.**

აბრამისა და სტეფანეს შესახებ ზემოთ ვისაუბრეთ. ყურადღებას მივაქცევთ ანთროპონიმს **ლევანა**, სახელის დიალექტურ ფორმას, რომელსაც -ა კნინობითობის სუფიქსი აქვს დართული.

სუსამ ძე აბაკასი.

აღ. ლლონტი ლექსიკონში შეიტანს სახელს - **სურსან** (ღლონტი, 1986. უთითებს: ქრონიკები, II, 305). ვფიქრობთ, **სურსან** და **სუსამ** ერთი და იგივე ფუძეა, რ'ს ჩავარდნითა და მ:ნ მონაცვლეობით მიღებული.

ქართულ ანთროპონიმიაში ჩანს სახელი **აბაქა** (ღლონტი, 1986). „დავთრისეული“ **აბაკა** და **აბაქა** ერთი ფუძეა ქ:კ მინაცვლეობით სახეცვლილი.

მარგულ ძე ლუკასი.

მარგულ'ი (<*მარგუელ) წარმოქმნილი ფუძეა **მ-ელ** კონფიქსით ნაწარმოები (მღრ.: შანიძე, 1981:35). შეიძლება ითქვას, წარმომავლობის სახელი ანთროპონიმადაა ქცეული.

ლუკა' ცნობილი ანთროპონიმია ქართულში.

**თევიდილ ძე ვანელასი,
დანელილ ძმა მისი.**

თვეიდილი - იშვიათი სახელია, ქართულში ჯერაც დაუდასტურებელი.

ვანელა' **ვანელის** კნინობითი ფორმაა. ეს უკანასკნელი შეაქვს ლექსიკონში ალ. ლლონტს (ლლონტი, 1986). **ვანელი** კიდევ წარმომავლობის სახელია ანთროპონიმად ქცეული.

დანიელი - ებრაულია, დამკვიდრებულია ქართულ ანთროპონიმიაში (იხ. ლლონტი, 1986).

გოგი გირგოლ.

გოგი, გირგოლ - ორივე სახელი დამკვიდრებულია ქართულ ანთროპონიმიაში. მნიშვნელოვანია, რომ ორივე დიალექტური ფორმაა.

ბადრი ძე ნუკისა.

ბადრი - კარგად ცნობილი ანთროპონიმია.

ნუკი - საყურადღებო სახელია.

ნუკი დაუდასტურებია ალ. ლლონტს ფშავსა და თიანეთში, ნუკა - ლეჩხუმში (ლლონტი, 1986). **ნუკი** და **ნუკა** ერთი ანთროპონიმის ხმოვანფუძიანი და თანხმოვანფუძიანი ვარიანტებია. ანალოგიური შემთხვევები მრავალია სამხრულ მეტყველებებში.

აღვნიშნავთ, კარჩხალას ხეობაში, ისტორიულ კლარჯეთში მდებარეობს **ნუკას საყდარი**, რომელიც ხანძთად მიგვაჩნია (იხ. ფაღავა, 2007:143-150). **მნიშვნელოვანია, რომ ტაოში დადასტურდა საკუთარი სახელი ნუკი (//ნუკა).**

შამშე ძმა მალოსი.

შამში, შამშე გვხვდება ქართულ ანთროპონიმიაში (იხ. ლლონტი, 1986). მნიშვნელოვანია მისი დადასტურება ტაოში.

მალო - ამ ფორმით საკუთარი სახელი ქართულში არ გვხვდება. დასტურდება **მალონი** (იხ. ლლონტი, 1986). **მალო მალონის** მოფერებითი ფორმა უნდა იყოს. აღვნიშნავთ, რომ **მალ'** ძირი გვხვდება არაერთ ანთროპონიმში: მალელი, მალერსი, მალეყმა, მალქა... (ლლონტი, 1986).

შიოლა [ძე] სიმონისა,

გაბრიელ ძმა მისი.

შიოლა, სიმონი, გაბრიელი გავრცელებული სახელებია ქართულ კულტურაში.

მამაი მახარაის ძე,

მარკო ძმა მისი.

მამაი (მამია)- ქართულ ანთროპონიმიაში დასტურდება.

მახარია მახარას დიალექტური ფორმაა.

მარკო - გვხვდება ქართულ ანთროპონიმიაში, დაცულია გვარში მარკოიძე (აჭარა, ლორჯომის თემი). **მარკო'** ისტორიულ დოკუმენტებში დადასტურებული აქვს ალ. ლლონტს (ლლონტი, 1986). **მარკო'** **მარკოზ'**ის კნინობითი ფორმა ხომ არაა?

მარკოზ ძმა აბრაჰამისა.

მარკოზი და აბრაჰამი (უფრო აბრამი) ქართულ ანთროპონიმიაში დადასტურებული სახელებია.

ლევანა ძე გუგულისა.

ლევანა' კნინობითი ფორმაა **ლევანისა.**

გუგული (//**გუგულა**) - მამაკაცის სახელად იშვიათად, მაგრამ დასტურდება ქართულში, დაუცავს გვარს გუგულაძე.

ოქროპირ ძე ელიასი.

ოქროპირი გავრცელებული სახელია საქართველოში. აღვნიშნავთ, რომ ქართულ ანთროპონიმიაში ბევრია მარტივი ოქრო (ოქრია, ოქროა, ოქრუა) და ოქრო' კომპონენტიანი რთული სახელები: ოქრობელა, ოქროენა, ოქროკვერცხი//ოქროკვერცხა, ოქროფა, ოქროცვარი (მდრ.: გვარი - ოქროცვარიძე), ოქროჯანა (მდრ.: ოქროჯანაშვილი) (იხ. ლლონტი, 1986. მდრ.: მაისურაძე, 1990).

ელია'ს შესახებ ზემოთ ვისაუბრეთ.

გოგიჩა ძე ლევანასი.

გოგიჩა, ლევანა გიორგისა და ლევანის დიალექტური ფორმებია, სხვაგვარად, ცოცხალი მეტყველების ასახვა ანთროპონიმიაში.

ჭადარა ძე **ოსიასი**.

ჭადარა - იშვიათი სახელია ქართულში. ილ. მაისურაძე დაადასტურებს გვარს **ჭადაშვილი**, რომელსაც დაუცავს სახელი **ჭადა**. იქნებ **ჭადა** **ჭადარა**'ს შემოკლებული ფორმაა? აღვნიშნავთ, რომ ქართულ ანთროპონიმიაში გვაქვს სახელები: მუხა (გვარში - მუხაძე), რცხილა (გვარში - რცხილაძე), მსხალა (გვარში - მსხალაძე), წაბლა (დაცულია ტოპონიმში წაბლავეთი (>ძაბლავეთი) - წაბლას კუთვნილი), ანალოგიური სახელია **ჭადარა**...

ოსია - დასტურდება ქართულ კულტურაში სხვადასხვა ფორმით: ოსია, ოსიკა, ოსიკო, ოსილო, ოსიტა, ოსო, ოსიყმა...(იხ. ლლონტი, 1986). ფორმათა სიმრავლე ანთროპონიმის გავრცელებულობის მაჩვენებელიცაა.

ელია ძე **მუხიასი**.

ელია'ს შესახებ ვისაუბრეთ.

მუხია - დაუცავს გვარს მუხიაშვილი (ლლონტი, 1986). ამავე რიგში ჩადგება - მუხაძე. მუხია' მუხა'ს დიალექტური ფორმაა (მღრ.: დათოია, ზაზაია, მალხაზია...).

ლევან ძე **ავგაროზასი**,

გელუკა ძმა მისი,

გიორგი ძმა მისი,

საბა ძე **გიორგისა**.

ლევანზე უკვე ვისაუბრეთ, - ქართული ბგერწერით გამოთქმული სახელია. საყურადღებოა, რომ ტაოში იციან **ლევან**იცა და **ლევანა**'ც.

ავგაროზა - ქრონიკებში ალ. ლლონტი დაადასტურებს ავგაროზი (ლლონტი, 1986). ავგაროზა' ავგაროზ'ის კნინობითი ფორმაა.

გელუკა - გელა'ს კნინობითი ფორმაა -**უკ-ა** სუფიქსებით ნაწარმოები (იხ. ჯორბენაძე, კობაიძე, ბერიძე, 1988:387). **გელა**'

კიდევ **მგელა**'ს მ'ან დაკარგული ფორმაა. ცოცხალ მეტყველებაში მგელი გამოითქმის როგორც გელი (შდრ.: მგელაძე და გელაძე). მნიშვნელოვანია, რომ **გელი** (ანთროპონიმში გელუკა) დადასტურდა ტაურშიც.

გიორგი და საბა - ფართოდ გავრცელებული სახელია ჩვენში.

მახარ ძე სევარასი,

ნადარდი ძე კოლოტასი,

იორამ ძე მისი,

ბასილი ძმა მისი.

მახარ' მახარას ვარიანტია, ცნობილი ანთროპონიმის, რომელიც საფუძვლად დადებია გვარებს მახარაძე და მახარაშვილი.

სევარა' იშვიათი სახელია, თუმცა გვხვდება (იხ. ლლონტი, 1986).

ნადარდი - ნაწარმოები სახელია, წინაფითარების, ნა-პრეფიქსით: ნა-დარდი. ანალოგიური წარმოებისაა **ნანატრი**...

კოლოტა - მეტსახელი ჩანს კაცისა. **კოლოტი'** გვხვდება კლარჯულში, „ნაცარში გამომცხვარი კვერი“ - ასეა განმარტებული იგი „ქართული ენის კლარჯულ დიალექტში“ (იხ. ფალავა, ცინცაძე, ბარამიძე, 2023:491). **კოლოტი** დადებია საფუძვლად კლარჯულ „გვარს“ **კოლოტოლლი** (თურქ. კოლოტოლლი).

იორამისა და ბასილის შესახებ უკვე ვისაუბრეთ.

გოგინა ძე ავგაროზისა,

ბასილა ძმა მისი.

გოგინა გოგი'ს მოფერებითი ფორმაა.

ბასილა' **ბასილის** კნინობითი ფორმაა, გავრცელებულია მთელს საქართველოში. სწორედ **ბასილა'** დაედო საფუძვლად გვარებს **ბასილაძე, ბასილაშვილი.**

გოგიჩა ძე ზაქარასი,

საბა ძე ოსიმისა,

სიხარულ ძმა მისი.

გოგიჩას, ზაქარასა და საბას შესახებ ვისაუბრეთ.

ოსიმი - პირველად დადასტურდა „დავთარში“. **ოსიმი** იქნებ ცუდად ჩანერილი **ოსინა**'ა. ეს უკანასკნელი შეტანილი აქვს ლექსიკონში ალ. ლლონტს (იხ. ლლონტი, 1986).

სიხარულ'ი (გვხვდება - სიხარულა'ც) გავრცელებულია საქართველოში, გვხვდება „ტბეთის სულთა მათიენები“ (იხ. მათიანე, 1977: 150; 168). დასულია გვარში **სიხარულიძე**.

მანველ ძე **მავილისა**.

მანველ'ი გვხვდება ქართულ ანთროპონიმიაში, საფუძვლად უდევს გვარებს - მანველიძე, მანელიშვილი<მანველიშვილი.

მავილი - იშვიათი სახელია, „დავთარშიც“ პირველად დადასტურდა. აჭარაში დასტურდება ქალის სახელი მავილე. ხომ არაა მავილი და მავილე ერთი სახელის ორი ვარიანტი?

მუდანა ძე **გოგიასი**.

მუდანა - პირველად გამოჩნდა „დავთარში“, იქნებ მეტსახელია კაცისა?

გოგია - **გოგი**'ს (<*გიორგი) კნინობითი ფორმა.

დალილ ძე **გრიგოლისა**,

გილუგა ძმა მისი.

დალილ'ი - საყურადღებო ანთროპონიმია.

გილუგა - იგივე **გილიგა** უნდა იყოს, ეს უკანასკნელი საფუძვლად დადებია გვარს **გილიგაშვილი** (შდრ.: მაისურაძე, 1990:46).

გრიგოლი არაერთხელ დადასტურდა „დავთარში“.

ლევანა ძე **გიორგისა**,

ბასილ ძმა მისი.

ლევანა, **გიორგი**, **ბასილი** არაერთხელ დადასტურდა „დავთარში“ და ვისაუბრეთ კიდევ მათზე.

გოგი ძე **იოსებისა**,

აბრამ ძე **იოსებისა**,

საბა ძე მისი.

გიორგი იმდენად მიღებული სახელია ქართულ სინამდვილეში, რომ უკვე ჩამოყალიბებულია მისი მოფერებითი ფორმები: გოგიჩა, გოგი...

სხვა სახელებზე ზემოთ ვისაუბრეთ.

ლიქოქე ძე იოსებისა,

აღგომელ ძმა მისი.

ლიქოქე - საყურადღებო ანთროპონიმია. აღვნიშნავთ, რომ **ლიქოკი** (<*ლიქოქი) სოფელია ხევსურეთში, **ლიქოკელი** - გვარი. **ლიქოქე** - მამაკაცის სახელია ტაოში.

აღგომელ'ი - იქნებ ცუდად ჩანერილი აღდგომელაა?

ბადრი ძე სალიანისა,

ლევან ძმა მისი.

სალიანი - ანთროპონიმში გამოიყოფა -იან' სუფიქსი, რომელიც ტაოში აწარმოებს „ქობის“ სახელებს (იხ. ტაო, 2020:857 და შემდეგ). დღესაც შეხვდებით ჭოროხის ამ ქვეყანაში „გვარს“ სალიანი, - სალი მამაკაცის სახელია (ტაო, 2020:858). **სალიანი** ანთროპონიმად ქცეული „გვარია“.

ილია ძე აჰალამისა,

გირგოლ ძე მარსულეთისა,

კობილა ძმა მისი.

ილია - ებრაულიდან შემოსული სახელია კარგად დამკვიდრებული ქართულ ანთროპონიმიაში.

აჰალამი (?)

მარსულეთი -ეთ სუფიქსით ნაწარმოები ტოპონიმია ანთროპონიმად ქცეული, თუქეა მარსულ'. მამაკაცის სახელი უნდა იყოს მარსულ'ი. **მარსულეთი** იქნებ ცუდად ჩანერილი რომელიმე ანთროპონიმია.

კობილა - ქართულში გვხვდება მამაკაცის სახელები: კობა, კობია, კობლია (იხ. ლლონტი, 1986), კობალა (შდრ.: გვარი - კობალაძე). კობილა'ც (<*კობალა) ამათ რიგშია.

ოქროპირ ძე ლულუსი.

ოქროპირის შესახებ უკვე ვისაუბრეთ.

ლულუ - საკუთარ სახელად ასახელებს ალ. ლლონტი, უთითებს 1074 წლის ხელნაწერს (იხ. ლლონტი, 1986).

გუგულ ძე გიორგისა,
სიმონ ძმა მისი.

გუგულ'ის, გიორგისა და სიმონის შესახებ ზემოთ ვისაუბრეთ.

თაბებელ ძე მამისისა.

თაბებელი (<*თაბებერი?), ქართულ ანთროპონიმიაში გვხვდება თაბებერი, თაბებერა მამაკაცის სახელი, უფრო მეტსახელი.

მამისი - ფუძე გამჭვირვალეა. ქართულში გვხვდება მამისი, მამისა, მამისბელი, მამისბელა... მამაკაცის სახელები (იხ. ლლონტი, 1986).

კარბელ ძე მახარებლისა,

ოქროპირ [ძე] ლევანისა.

ოთხივე სახელის შესახებ ზემოთ ვისაუბრეთ. უტყუარად ქართულია მახარებლის ოჯახი.

გიჯურ ძე სიმონისა.

ქართულ ანთროპონიმიაში დასტურდება სახელი **გიჯო**, **გიჟო** (ლლონტი, 1986), **გიჯურ'ი** - არა. იქნებ მეტსახელია ეს უკანასკნელი.

ოქროპირ ძე არაკისა,

დესან ძმა მისი.

არაკი - საზოგადო სახელია ანთროპონიმად ქცეული.

დესან'ი - იშვიათი სახელია. აქამდე დადასტურებული იყო დესავა, დესმა (ლლონტი, 1986), დესანი - არა.

სამიქ ძე მანველისა,

დუდანა ძმა მისი.

სამიქ'ი პირველად დაფიქსირდა „დავთარში“. ქართული ანთროპონიმია იცნობს სახელს **სანიკ** (შდრ.: გვარი სანიკიძე). სანიქ იქნებ ცუდად ჩანერილი სანიკ'ა?

მანველის შესახებ უკვე ვისაუბრეთ.

ლუდანა - იგივე ღუღუნა უნდა იყოს უ - უ>უ - ა დისიმილაციით მიღებული! ღუღუნა> ღუდანა -უნა სუფიქსით ნაწარმოები კნინობითი სახელია. მასში უნდა გამოიყოს სახელური ძირი ღუდა.

რითაა საინტერესო ერკინისის აღწერის მასალები?

„დავთარში“ აღწერილი ერკინისელ მამაკაცთა სახელები უმეტეს შემთხვევაში ქართული უღერადობისაა, გაქართულებულია, რაც გვაძლევს საფუძველს ვთქვათ, რომ ერკინისი ქართული სოფელია: ქართულია როგორც სოფლის სახელწოდება, - ერკინისი, ისე სოფელში მცხოვრები ოჯახები, უმრავლესობა მაინც, რაც ჩვენთვის მნიშვნელოვანია.

ანთროპონიმებში დაჩნდება ცოცხალი მეტყველების (აქ: ტაოური დიალექტის) თავისებურებები, რაც საკუთარ სახელთა დიალექტურ/კუთხურ ფორმებში ჩანს. ასევე მნიშვნელოვანია, რომ ზოგჯერ გვხვდება კნინობით-ალერსობითი ფორმები, რაც ცოცხალი მეტყველების ასახვაა ანთროპონიმიში. შეიძლება დღეს დიალექტში ანალოგიურ წარმოებას ვერ ვხვდებოდეთ (თუნდაც იმიტომ რომ თანამედროვე ტაოში ყველას მუსლიმური სახელები ქვია), მაგრამ ჩანს იგი ისტორიულად დამახასიათებელი იყო ტაოურისათვის.

ყურადღებას იქცევს ერთი კერძო შემთხვევა: დღემდე ვიცოდით, რომ **შიოლა**, მამაკაცის სახელი, აღმოსავლეთ საქართველოს კუთვნილება იყო, „დავთარში“ ტაოშიც დადასტურდა.

1835 წელს ოსმალებმა აღწერეს ერკინისის მუსლიმი მამაკაცები.

აღვნიშნავთ, რომ 1835 წლისათვის ერკინისი დიდი სოფელია, 160 კომლით და 320 მამაკაცით. თუ ვიანგარიშებთ, რომ თითოეული კომლი ხუთ ადამიანს მაინც ითვლიდა, 800 კაცი (160x5=800) იქნება სოფლის მოსახლეობა.

ყურადსაღებია ოსმალთა მოხელის გულმოდგინება, რაც გამოიხატება პიროვნების დამატებითი ნიშნების შერჩევაში.

აღწერის მასალებში ერკინისის მოსახლეობა აღწერილია ორწევრა (სახელი+მამის სახელი) აღნიშვნით, მხოლოდ ორჯერაა გამოყენებული სამწევრა აღნიშვნა („გვარი“+სახელი+მამის სახელი):

ჭიგოლოლი ჯოშუნ მეჰმედის ძე,

აჰმედ ძე ეიუბოღლი მეჰმედისა.

უნდა ითქვას, რომ სამწევრა აღნიშვნა ვრცელდება მთელ ოჯახზე, შვილებზე: ოსმანი, ჰუსეინი, ჰასანი და ძმისშვილებზე (კომლი 4, 11-12; იხ. მახარაძე, შაშიკაძე, 2022:259).

ბუნებრივია, დაიბადოს კითხვა: ერკინისის მუსლიმმა ოჯახებმა ჯერაც არ იციან „ოღლი“ დაბოლოებიანი „გვარები“ თუ ოსმალთა მოხელე არ „ცნობს“ მას? საფიქრებელია უფრო მეორე.

ვფიქრობთ, ერკინისის მოსახლეობამ არ იცის „გვარი“. ორ ოჯახს მიღებული აქვს იგი და აღმწერელი აღნიშნავს კიდევ. გასათვალისწინებელია, რომ ოსმალთა მოხელე პიროვნების აღნიშვნისას მიუთითებს სხვადასხვა მახასიათებელზე, რომ ცოდნოდა „გვარები“, ბუნებრივია, მეტი სიცხადისათვის გამოიყენებდა...

ამრიგად, სამწევრა აღნიშვნით ორი ოჯახია დახასიათებული:

ჭიგოლოლი (Çigo oğlı – چيگو اوغلي) ჯოშუნ მეჰმედის ძე,

აჰმედ ძე ეიუბოღლი მეჰმედისა.

გვარს ჭიგოოლლი' საფუძვლად დადებია მამაკაცის სახელი ჭიგო', უფრო მეტსახელი. მომდევნო ჩანანერში ჭიგო' მეტსახელია:

აბდულჰამიდ ჭიგო ოსმანის ძე (Abdülhamid bin Çigo Osman – عبد الحميد بن جيگو عثمان).

ჭიგო ოსმან'ი - აქ ჭიგო მეტსახელია.

ჭიგო - „დიდი სარი“ (ორბელიანი, 1949), - განმარტავს საბა.

„ჭიგო ვაზის სარი, ხარდანი“ (ქეგლ) - განმარტებულია „ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში“.

სიდიდის, უფრო სიმაღლის გამო შეარქვეს ჭიგო ოსმანს. შემდეგ ეს მეტსახელი „ქოხის სახელს“ ჭიგოოლლი დადებია საფუძვლად.

„გვარს“ ეიუბოლლი საფუძვლად საკუთარი სახელი ეიუბი უღვეს.

სხვა მამაკაცები ორწევრა აღნიშვნითაა აღწერილი:

მეჰმედ ქურუქმუსტაფას ძე,

აბდურაჰმან შერიფის ძე,

მუსტაფა ძე ყარაოსმანისა...

აღმწერელი სხვა ნიშნებსაც შეურჩევს პიროვნებას:

ა. მეტსახელი:

მუსტაფა ძე მოკლეკისერა (Boynu kısa – بويني قيصه) მეჰმედისა,

მეჰმედ ძე ჰაჯი (Haci Tatar – حاجى تاتار) თათარისა - თათარი აქ საკუთარ სახელად გაიაზრება,

ოსმან ძე ბურდალ (Burdal/Yurdal – يوردال) მეჰმედისა,

მეჰმედ ძე ტარდღმა (დარტყმა) (Tardğma/Dardğma - طرطغه) - ოსმანისა,

მუსტაფა ძე ლაზ (Laz - لاز) აჰმედისა,

ალი ძე **ყარაყაშ** (შავწარბა - მ.მ., ზ.მ.) (Karakaş - قره قاش)
მეჭმედისა²,

ჰასან ძე **თურქი** (Türki - بوركى) მუსტაფასი,

ჰუსეინ ძე **ქილ** (ბალანი/ბალნიანი - Kıl - قیل) მეჭმედისა,

ყუდურ (Kudurmak - გაცოფება; Kudur - თიხის ჭურჭელი; Kudur - قودور) მეჭმედ ძე აბდურაჰმანისა,

მეჭმედ ძე **ქათი** (მაგარი, ხისტი, უხეში; 2. ჩიჩახვი; Katı - قطى)
აჭმედისა,

ჰუსეინ ძე **ბუდალ** (Budala - ჩერჩეტი, სულელი; Budal - بودال)
აჭმედისა,

ჩავეუ აბდულა ძე **ჩოლაქ** (ხელდასახიჩრებული/გამხმარი; Çolak - چولاق) ალისა,

აბდულაჰ ძე **სერბაში** (Serbaşı/Subaşı - سرباشى/سويباشى) მეჭმედისა,

იხთიარ (მოხუცი - İhtiyar - احتيار) ჰასან ძე მეჭმედისა,

მეჭმედ ძე **ჩაქალ** (ტურა - Çakal - جاقال) ჰასანისა

მეჭმედ ძე **ბეშილ** (Beşil - بشيل) აჭმედისა,

ალი ძე **ქაჰა/ქეჰა** (მორცხვი - Keha - كهه) მეჭმედისა,

ალი ძე **ჩავდარ** (ჭვაფი - Çavdar - چودار) მეჭმედისა,

ჰუსეინ ძე **შირ** (ლომი/ხშირადსაკუთარი სახელის ნაწილია - Şir - شير) მუსტაფასი,

სალიჰ ძე **სოქმა** (გესლი, გესლიანი ლაჰარაკი/მაღალყელიანი ჩექმა - Sokma - سوقمه) ოსმანისა,

მეჭმედ ძე **ბარბარ** (დალაქი - Barbar/Berber - بربار) იბრაჰიმისა,

ჰასან ძე **კალო** (ქერთებში კაცის სახელი „ბაბუის“ მნიშვნელობით - Kalo - قالو) სალიჰისა,

² აწინდელ ორთაბათუმის თემში, პოლიციელი ცხოვრობდა ერთი, წარბას' ეძახდნენ მსხვილი წარბების გამო.

ალი ძე **შერვან** (მამაკაცის სახელი ქურთული, მებრძოლს ნიშნავს - Şervan - سروان) ოსმანისა,

აბდულაჰ ძე **სეზა** (მოხდენილი, შესაფერისი - Seza - سزه) ომერისა,

მეჰმედ ძე **ზაილ** (ხანმოკლე, წარმავალი - Zail - زایل) იბიშისა,

მეჰმედ ძე **ჩოლაქ** (ხელდასახიჩრებული/გამხმარი; Çolak - چولاق) ალისა,

ომერ ძე **ფერვანა** (ფარვანა, ის ვინც ბევრს მოძრაობს - Pervane - پروانه) მუსტაფასი,

ჰაბიბ ძე **ფერვანა** (ფარვანა, ის ვინც ბევრს მოძრაობს - Pervane - پروانه) აბდულაჰისა,

ჰუსეინ ძე **მოლა** (Mola - منلا) ალისა,

აჰმედ ძე **ბუნალი** (გაჭირვებული/დარდიანი - Bunali - بونالی) მეჰმედისა,

ჰაფიზ (ყურანის ზეპირად მცოდნე - Hafiz - حافظ) მუსტაფა ძე აბდულაჰის,

ჰაფიზ (ყურანის ზეპირად მცოდნე - Hafiz - حافظ) შაბან ძე მეჰმედისა,

ოსმან ძე **ქეთანჯი** ([სელის] ქსოვილის გამყიდველი - كتانجی) მუსტაფასი,

ყარა (შავი - Kara - قره) მუსტაფა ძე სალიჰისა,

აბდულაჰ ძე **ოქობერ** (Okober - اوکوبر) ჰუსეინისა,

იბიშ (ბრიყვი/სულელი - İbiş - ايبش) მუსტაფა ძე მუსტაფასი,

მეჰმედ ძე **ქოსა** (ქოსა/უნვეერულვაშო - Köse - كوسه) მუსტაფასი,

იბრაჰიმ ძე **ბაბა** (Baba - بابا) იუსუფისა,

მეჰმედ ძე **ყარა ქოლე** (შავი მონა/ყმა - Kara köle - قره كوله) სალიჰისა,

ოსმან ძე **კალო** (ქურთებში კაცის სახელი „ბაბუის“ მნიშვნელობით - Kalo - قالو) ჰუსეინისა,

მეჰმედ ძე **ქერენჯი** (ქერთ. ხოზიკა - Kereng - كرنك) ჰუსეინისა,
აბდულაჰ ძე **ყარაყაშ** (შავნარბა - Karakaş - قره قاش) ჰასანისა,
აბდულქერიმ ძე **მენკალ** (მანგალი - Mankal - منقال) მეჰმედისა,
ოსმან ძე **სუფი** (სუფუზმის მიმდევარია, სუფია, დარვიში - Sufi - صوفى) მეჰმედისა,

მეჰმედ **სათირ** (Satır - صائر) ალის ძე,
ალი **სათირის** ძე,
მეჰმედ ძე **თიმსა** (Tımsa - تمسه) ალისა,
ჰასან ძე **დელი** (გიუი - Deli - دلی) მეჰმედისა,
ალი ძე **თერლი** (ოფლიანი/სველი - Terli - ترلی) მუსტაფასი,
ჰასან ძე **ჩოხადარ** (შიკრიკი/სულთნის სასახლის გარეთა მოსამსახურე - Çuhadar - چوقدار) მეჰმედისა,
მეჰმედ ძე **ჯართა** (ტრაბახა/ხმაურა - Carta - جارطه) ჰასანისა,
ლატიფ ძე **ჰაფიზ** (ყურანის ზეპირად მცოდნე - Hafız - حافظ) მეჰმედისა,

ალი ძე **ბოშნაკ** (ბოსნიელი - Boşnak - بوشناق) მუსტაფასი,
აჰმედ ძე **ბარმაქსიზ** (უთითო - Parmaksız - برماقسيز) მეჰმედისა.
ამოვიწერეთ პიროვნების ორწევრა აღნიშვნის ყველა შემთხვევა, რომელსაც რაღაც მეტსახელი ახლავს, პიროვნების დამატებითი მახასიათებელი. ჩანს, რომ მე-19 საუკუნის ერკინისში გავრცელებული იყო „სახელმეტები“ (ასე უწოდებენ მეტსახელს თანამედროვე ტაოში - ავტ.). აღმწერელს კარნახობენ სახელთან ერთად მეტსახელსაც, ისიც იწერს. აღვნიშნავთ, რომ მეტსახელთა ნაწილი ქართულია, ნაწილიც - თურქული: ჭიგო, მოკლეკისერა, ჰაჯი, ბურდალ'ი, ტარდღმა, ლაზი, ყარაყაში, თურქი, ქილი, ყუდურ'ი, ქათი, ბუდალა, ჩოლაქ'ი, თუმანჯი, სუბაში, იხთიარი, ჩაქალ'ი, ბემილ'ი, ქაჰა, ჩავდარი, შირ'ი, სოქმა, ბარბარ'ი, კალო, შერვან', სება, ზაილ, ფერვანა, მოლა, ბუნალი, ჰაფიზი, ქეთანჯი, ყარა,

ოქობერი, იბიშ'ი, ქოსა, ბაბა, ქერენქი, მენკალი, სუფი, სათირი, თიმსა, დელი, თერლი, ჩახადარ'ი, ჯართა, ბოშნაკი, ბერმაქებგი - მეტსახელებია პიროვნებაზე კონკრეტული ნიშნით შერქმეული.

ზოგჯერ ჩამწერი წარმომავლობის სახელებს იყენებს პიროვნების დამატებით მახასიათებლად:

იშხნელი ჰუსეინ მუჰამედის ძე,

ჰასან ძე ალი **იშხნელისა**,

მეჰმედ ძე **სტამბოლელი** მუსტაფასი,

ომერ ძე **ყარსლი** ჰუსეინისა,

მეჰმედ ძე **ჯეზირლი** (ალჟირელი) იბიშისა,

თორულელი მეჰმედ ძე ოსმანისა. თორული ტრაპიზონის სამხრეთითაა, ახლა მცირე ქალაქი.

რეჯებ ძე **ზორელი** (زورلی) აჰმედისა,

ალი ძე **ზოდელი** მუსტაფასი,

მეჰმედ ძე **ზორელი** მუსტაფასი,

ოსმან ძე **ენგურელი** (Engurili - انگورلی) მუსტაფასი.

აღვნიშნავთ, რომ წარმომავლობის სახელები მეტსახელის ფუნქციითაა ნახმარი. ყურადღებას მივაქცევთ, რომ წარმომავლობის სახელებში ჩვენთვის უცხო ორი გეოგრაფიული სახელი გამოჩნდა: ზორი და ენგური.

ხელობის სახელიც ქცეულა მეტსახელად:

თიმურჯი//დემურჯი (მჭედელი - Timurci/Demurci - تیمورجی) ჰასან ძე ხეირ შირინისა,

მეჰმედ ძე **თუმანჯი** (Tuman - შარვალი; Tumançı/Tomançı - طومانچی) ჰუსეინისა,

ალი ძე **ქურქჯი** (ჭონი - Kürkcü - کورکچو) სალიჰისა,

მოლა სანი (Mola Sani - منلا سانی) ძე იბიშისა,

სალიჰ ძე **ქენარჯი** (Kenarçı - قنارجی) უფრო უნდა იყოს) ალისა

მუსტაფა ძე ავჯი (მონადირე - Avci - اوجى) მეჰმედისა,
თემურჯი (მჭედელი - Timurci/Demurci - تمورجى) ჰასან ძე იბიშისა.
პიროვნების სხვა მახასიათებლები (ასაკი, სიმაღლე, წვერ-
ულვაშის ფერი...) მეორდება და აღარ შევჩერდებით.

III

1595 წელს ოსმალებმა აღწერეს იშხანიც. ამ დროისათვის
იშხანში ჩანს ოთხი მუსლიმური ოჯახი, ესენია:

იუსუფ აბდულაჰი,
ალი აბდულაჰი,
მაჰმუდ აბდულაჰი,
მუსტაფა აბდულაჰი.

ჩანს, რომ იუსუფი, ალი, მაჰმუდ'ი, მუსტაფა
ახლადგამუსლიმებული არიან, შესაბამისად, ალბათ მათი ოჯახებიც.
იშხნის სხვა ოჯახები ქრისტიანია.

ბალო ძე **ბადალოსი**,
ელია ძმა მისი.

ბალო - ანთროპონიმი გვხვდება ქართულ კულტურაში (იხ.
ლლონტი, 1986).

ბადალო, **ბადალა** მეტსახელი თუ სახელი დადასტურებული
აქვს ალ. ლლონტს ქიზიყსა და ქართლში (ლლონტი, 1986).

ელიას შესახებ ზემოთ ვისაუბრეთ.

დასკვნა: ბადალოსა და მისი ვაჟების ოჯახი ქართულია.

გიორგი ძე **ელიასი**.

გიორგი, **ელია** „ქართული“ სახელებია.

ბალო ძე **ღულარისა**.

ბალოს შესახებ უკვე აღვნიშნეთ.

ღულარი - ქართულ ანთროპონიმიაში დასტურდება **ღულა**, **ღულო** (მეტსახელია), **ღულორა** (ლლონტი, 1986). ამათ რიგში ჩადგება **ღულარი**ც.

პავლე ძე **გულასი**,
იორამ ძმა მისი.

პავლე - სხვადასხვა ფორმით (პავლე, პავლიკი) დასტურდება ქართულ ანთროპონიმიაში (იხ. ლლონტი, 1986), დაუცავს გვარს პავლაძე, პავლიაშვილი (მაისურაძე, 1990:131).

იორამი - დასტურდება „ქართლის ცხოვრებაში“ (იხ. ქ.ცხ.I, 372), სხვა ისტორიულ წყაროებში, დაუცავს გვარს იორამაშვილი (იხ. მაისურაძე, 1990:80).

მარილო ძე **ჰაირასი**,
სელიან ძე მისი,
მირდაკ ძმა მისი.

ჰაირასა და მისი ვაჟების ქართველობას ეჭვს ქვეშ აყენებს მათივე სახელები: მარილო, სელიან'ი, მირდაკ'ი.

დემრუთი ძე **ელიაზარისა**.

დემრუთი - იშვიათი სახელია(?).

ელიაზარი - არ ჩანს ქართულ ანთროპონიმიაში. „ქართული სამართლის ძეგლებში“ გამომცემელი ადასტურებს ელიაზ კათალიკოსს (ქსძ, II, 114). **ელიაზი** ელიაზარის შემოკლებული ფორმა ჩანს.

როსტომ ძე **ბერიკასი**,
ბადაკ ძე მისი.

როსტომი გავრცელებული სახელია ქართულ ანთროპონიმიაში, გვხვდება სხვადასხვა ფორმით: როსტევან, როსტია, როსტო, როსტომ, როსტომა, როსტომელა... საფუძვლად დადებია გვარს როსტიაშვილი, როსტომაძე, როსტომაია, როსტომაული, როსტოშვილი (იხ. მაისურაძე, 1990:139). ფორმათა სიმრავლე ანთროპონიმის გავრცელებულობის მაჩვენებელიცაა.

ბერიკა - ცნობილი სახელია ქართულ კულტურაში.

ბადაკ - ქართულ ანთროპონიმიაში გვხვდება ბადა, ბადალა, ბადალო. მათ გვერდში უნდა განვიხილოთ ბადაკ'იც. **ბადაკი ბადა**'ს კინობითი ფორმა ჩანს.

სიმონი ძე **სოსემისა**,

სელიანი ძე **სიმონისა**.

სიმონი სხვადასხვა ფორმით (სვიმონი, სვიმო, სიმი, სიმონ, სიმონიკა) გავრცელებული სახელია საქართველოში.

სოსემი - იქნებ ცუდად ჩანერილი სოსე, სოსელა, სოსებაა? ანდაც ცალკე სახელია მათთან ახლოს მდგომი.

სოსემის ოჯახი, ვფიქრობთ, ქართულია.

ბათოი ძე **ავაქისა**,

სელიან ძმა მისი,

დემეტრე ძმა მისი.

ბათო, **ბათუ** (ბათუნა, ბათურა) გვხვდება ქართულ ანთროპონიმიაში. **ბათოი ბათო**'ს კუთხური ფორმაა.

ავაქი - „საქართველოს სიძველენში“ ალ. ლლონტი დაადასტურებს ანთროპონიმს **ავაქა** (ლლონტი, 1986). **ავაქა** და **ავაქი** ერთი სახელის სხვადასხვა ფორმაა. არ ვფიქრობთ, რომ **ავაქი** ქართული ანთროპონიმია. აქ კულტურათა შერევისთან უნდა გვეკონდეს საქმე.

დემეტრე ფართოდ გავრცელებული სახელია ქართულ ანთროპონიმიაში.

ავაქის ოჯახი ქართულია.

ქიტესა ძე **გუგულისა**.

ქიტესა'სა და **გუგულ**'ის შესახებ ზემოთ ვისაუბრეთ. ერთი რამ უნდა აღვნიშნოთ: გუგული თავდაპირველად მამაკაცის სახელი ჩანს, შემდეგ ქალის სახელად იქცა.

იორამ ძე **ლევანასი**,

გოგიჩა ძმა მისი.

იორამი და გოგია, ლევანას შვილები ქართველები, ტაოელები არიან. ლევანა და გოგია მამაკაცის საკუთარი სახელების დიალექტური ფორმებია.

გიორგი ძე ბათოსისა,

ნიკოლ ძმა მისი.

ბათოსი იგივე ბათოა.

ნიკოლ' ნიკოლოზის შემოკლებული ფორმაა. აღვნიშნავთ, რომ ალ. ლლონტი ადასტურებს ფორმას ნიკოლა (ლლონტი, 1986).

ბათოს' ოჯახი ქართულია.

ბალუნ ძე სელიანისა,

მიქელ ძმა მისი.

ბალუნ' პირველად დადასტურდა „დავთარში“, ქართულ ანთროპონიმიაში იგი არ ჩანს.

სელიანი', ბალუნ'ის მამის სახელი უცხოა ქართული ანთროპონიმისათვის. იგი ერთი შეხედვით ნაწარმოები სახელი ჩანს (სელ-იანი') -იან სუფიქსით, რომელიც ტაოში „ქოხის სახელებს“ აწარმოებს.

მიქელ, მიქელა, მიქაელ, მიქა - გავრცელებული ანთროპონიმებია ქართულ კულტურაში (იხ. მათიანი, 1977:182; ქ.ცხ. I, 105; ლლონტი, 1986). შენახულია გვარებში: მიქელაძე, მიქელაიშვილი, მიქაძე...

სელიანის ოჯახი, ვფიქრობთ, ქართულია.

მალო ბათურასი.

მალო' მალონ'ის შემოკლებული ფორმა ჩანს. ეს უკანასკნელი შეუტანია ლექსიკონში ალ. ლლონტს (იხ. ლლონტი, 1986).

ბათუ', ბათურა'ზე უკვე ვისაუბრეთ.

გრიგოლ ძე მიქელისა.

ვფიქრობთ, მათი ქართველობა ეჭვს არ იწვევს.

აგირ ძე ელიასი,

ბალო ძე მისი,

გიორგი ძმა მისი.

ავირ საკუთარი სახელი ქართულში არ დასტურდება, გვხვდება აგი, აგია (შდრ.: გვარი აგიაშვილი (იხ. ლლონტი, 1975:52), აგრიკო (<*ავირ-იკო?). **ავირ** იმავე ძირისაა, რაც დასახელებული ანთროპონიმები.

ბალო - დასტურდება ქართულ ანთროპონიმიაში (ლლონტი, 1986).

ელია'სა და **გიორგი**'ს შესახებ უკვე ვისაუბრეთ.

ილალი ძე სახელი (?)

ქართულ კულტურაში გვხვდება ილა, ილალა, ილალო...
ილალი ც ამავე რიგისაა.

თევდორე ძე **ბათურისა**.

თევდორე და **ბათურა** არაერთხელ დადასტურდა „დავთარში“.

ოსიპ ძე **სამსონისა**,

სელიან ძე **ბადაღირისა**,

ელია ძმა მისი.

ოსიპის, სელიანისა და ელიას შესახებ უკვე ვისაუბრეთ.

სამსონი - ებრაული სახელია, ხშირად არა, მაგრამ დასტურდება ქართულ ანთროპონიმიაში (იხ. ლლონტი, 1986), დაცულია გვარშიც - სამსონაძე.

ლაზარ ძე **სალვარისა**.

ლაზარე ზემოთ ვისაუბრეთ.

სალვარი - ჩანს ქართულ ანთროპონიმიაში, შეუნახავს გვარს სალვარიძე.

ზაქარ ძე **ბილოსონისა**,

მახრობილ ძე მისი.

ზაქარ, **ზაქარია** გვხვდება ქართულ ანთროპონიმიაში, დაუცავს გვარებს: **ზაქარიაძე**, **ზაქარაძე**...

ბილოსონი - ამ ფორმით მამაკაცის სახელი არ ჩანს.

მახარობელი, მახარა ქართულ ანთროპონიმიაში გავრცელებული სახელია.

ვეფქობთ, ბილოსონის ოჯახიც ქართულია.

დავით ძე იორდანესი,

მარად ძმა მისი,

ალიგერ ძმა მისი.

იორდანე - საკუთარ სახელს ადასტურებს ალ. ლლონტი (ლლონტი, 1986). თუქე დაცულია გვარში **იორდანიშვილი**. იგივე სახელი დაცული გვარში უორდანია (იორდანია>დორდანია >უორდანია. ახვლედიანი, 1923:70).

მარად'ი - იშვიათად, მაგრამ დასტურდება ქართულ ანთროპონიმიაში. იგივე თუქე უნდა იყოს გვარში მარდაშვილი (შდრ.: საკუთარი სახელი მარდა. იხ. ლლონტი, 1986; მაისურაძე, 1990:102).

ალიგერ'ი - ამ ფორმით სახელი არ დასტურდება, გვხვდება - ალიგა (იხ. ლლონტი, 1986). **ალიგერი** იქნებ **ალიგა** ცუდად ჩანერილი.

გიორგი ძე ელიასი,

სიმონ ძმა მისი.

ოჯახი ქართულია!

ბალუნა ძმა ოსიპისა.

ბალუნა ბალა'ს მოფერებითი ფორმაა -უნა სუფიქსით ნანარმოები, ეს უკანასკნელი გავრცელებული სახელია.

ოსიპი - არაერთხელ დადასტურდა „დავთარში“.

გოგია ძე ამირისა.

გოგია გოგის კნინობითი ფორმაა...

ამირ'ი **ამირან**'ის ან **ამირინდოს** შემოკლებული ფორმა უნდა იყოს, გავრცელებული ცოცხალ მეტყველებაში. აღვნიშნავთ, რომ „დავთარის“ შემდგენელი იწერს (თუ ამის საშუალებას თავისი დამწერლობა აძლევს) ისე, როგორც კარნახობენ. ხშირად

კარნახობენ სოფელში გავრცელებულ ფორმებს. შეიძლება ითქვას, არც ჩამწერმა და არც მოკარნახემ არ იცის სახელის სწორი ფორმა.

დემეტრე ძე ლევანასი,

გულმარდ ძმა მისი.

დემეტრე, ლევანა - არაერთხელ დადასტურდა „დავთარში“.

გულმარდი - იშვიათი სახელია, ვფიქრობთ, ქართული.

ზაქარია ძე თავდარისა,

სიმონ ძმა მისი,

აღლუსხანი ძმა მისი.

თავდარი - ქართული სახელი ჩანს, აგებულებით იმავე რიგისა, როგორცაა: თავაქარა, თავებრა, თავდგირი, თავდიდი, თავდუმა...

თავ კომპონენტიანი კომპოზიტია **თავდარი**.

ზაქარიასა და სიმონის შესახებ ზემოთ აღვნიშნეთ.

აღლუსხანი - უცნაური სახელია! იქნებ მეტსახელია მთლად?

ჩვენ მაინც ვფიქრობთ, რომ თავდარის ოჯახი ქართულია.

ბალუნა ძე დარელისა.

ბალუნას შესახებ უკვე ვისაუბრეთ.

დარელი - წარმომავლობის სახელია საკუთარ სახელად ქცეული. **დარე** ტოპონიმი უნდა იყოს.

გიორგი მღვდელი,

ჰავლე მღვდელი ძმა მისი.

გიორგი და ჰავლე ქართველები არიან, მღვდლები.

სადუნი გრიალოისა.

სადუნი - გვხვდება ქართულ ანთროპონიმიაში, დაცულია გვარში სადუნიშვილი.

გრიალო - საინტერესო სახელია. აღვნიშნავ, რომ შავშეთში გვხვდება ჰიდრონიმი გრიალოს წყალი. **გრიალო** აქ პიროვნების სახელი ჩანს.

ქემსადულ ძე იორდანესი.

ქემსადულ ი(?)

იორდანეს შესახებ უკვე ვისაბრეთ.

ბადალი ძე **სტეფანესი**.

ბადალი და **სტეფანე**, ვფიქრობთ, ქართველები არიან.

ელია ძე **ზაქარია**სი,

ხარდა ძე **მისი**,

გიორგი ძმა **მისი**.

ხარდა - ქართულ წყაროებში დასტურდება ხარა, ხარდია, ხართა. ამათ რიგში უნდა განვიხილოთ ხარდა.

სხვათა შესახებ ვისაუბრეთ.

ზაქარიასა და **მისი** ვაჟების ოჯახი ქართულია.

მანილ ძე **მასელო**სი.

მანილ'ი და **მასელო** - უცხო სახელებია ქართული ანთროპონიმიისათვის. **მანილ**'ი იქნებ ცუდად ჩაწერილი **მანუელ**'ია, თუნდაც **მანველი**.

მასელო - ხომ არაა **მას**'ის ვარიანტი, მოფერებითი ფორმა? მასი, მასია, მასიკო დასტურდება ქართულ კულტურაში (იხ. **ლლონტი**, 1986).

ელიადარ ძე **მიქელისა**,

გიორგი ძე **მისი**,

ბალონა ძმა **მისი**,

ვოგიჩა ძმა **მისი**.

ელიადარ'ი უცხო ქართულისათვის!

ბალონა - იქნებ ბალოა' ცუდად ჩაწერილი?

წარმოდგენილი საკუთარი სახელებით თუ ვიმსჯელებთ, საქმე ქართულ ოჯახთან გვაქვს.

ქაბუდარ ძე **მარადისა**,

ლოლო ძმა **მისი**.

ქაბუდარ'ი - საინტერესო სახელია, თუმცა იშვიათად გამოყენებული, იქნებ, მეტსახელია?

ლოლო - საზოგადო სახელია, „იგივეა, რაც ლოლუა“. ლოლუა კიდევ განმარტებულია: „შენობის სახურავზე ან ხის ტოტებზე ჩურჩხელასავით დაკიდებული ყინული“. აქვს სხვა მნიშვნელობაც, „თითივით გრძელი პური“ (ქეგლ). ლოლო აჭარულშიც გვხვდება, ნიშნავს „უმნიფარი, უვარგისი და უგემური გოგრა“ (ნიჟარაძე, 1971). აქ, ვფიქრობთ, საზოგადო სახელია გამოყენებული ანთროპონიმად.

კირიონ ძე ლადიკისა.

კირიონ ი გვხვდება ქართულ ანთროპონიმიაში, თუმცა იშვიათად.

ლადიკი - იგივე ლადი'ა, ვლადიმერის შემოკლებული ფორმა.

ბალუნა ძე ლევანასი.

ბალუნასა და **ლევანას** შესახებ ზემოთ ვისაუბრეთ.

ელია ძე მანველისა.

ორივე ანთროპონიმის შესახებ უკვე ვისაუბრეთ.

მიქელი ძე აღუმეცისა.

მიქელი ცნობილი ანთროპონიმია.

აღუმეცი - ქართულ ანთროპონიმიაში დადასტურდა **აღუნა**, **აღუნია** (ღლონტი, 1986), მასთან ახლო მდგომი ჩანს **აღუმეციც**. იქნებ, მეტსახელია დასახელებული ანთროპონიმი.

ლაზარე ძე როსტომისა.

ლაზარე და **როსტომი** გავრცელებული სახელებია ქართულ ანთროპონიმიაში.

კირაკოს ძე რუბენისა.

კირაკოსი და **რუბენი** - ორივე არაქართულია.

გოგიჩა ძე სამველისა,

ელია ძმა მისი.

დასახელებულ სამივე ანთროპონიმზე ზემოთ ვისაუბრეთ. სამველის ოჯახი ქართულია.

სევან ძე ფერმურისა.

ქართულ ანთროპონიმიაში გვხვდება **სევა** (ლლონტი, 1986). **სევა** და **სევან** ი ერთი და იგივე სახელი ჩანს.

ფერმური მეტსახელი უნდა იყოს.

რა გვიჩვენა იშხნის 1595 წლის აღწერამ?

„დავთარში“ ნახსენები ანთროპონიმების უმეტესობა ქართულია, ან ნასესხები და ადაპტირებული ქართულ კულტურაში, სხვაგვარად, ქართული უღერადობისაა, რაც მნიშვნელოვანია. საერთო სურათი ასეთია:

- მამაკაცის სახელთა ნაწილი ნასესხებია, უპირატესად ბიბლიის შემონატანი; მეორე ნაწილი - საკუთრივ ქართულია, გავრცელებული მთელს საქართველოში; მესამე ჯგუფი - მეტსახელებია.

- არის შემთხვევები, როდესაც საზოგადო სახელი ანთროპონიმადაა ქცეული, ზოგჯერ - „ქოხის სახელიც“.

- „დავთარში“ ჩანს კულტურათა შერევის შემთხვევებიც.

ოსმალთა მოხელე იწერს რასაც კარნახობენ, რამდენადაც ამის საშუალებას ოსმალური დამწერლობა აძლევს, იცავს სიზუსტეს.

- ჩანს, ზოგიერთი ანთროპონიმი ცოცხალ მეტყველებაში გავრცელებული ფორმითაა წარმოდგენილი. დაკვირვებული მკითხველი მასში ტაოური დიალექტის ზოგიერთ მახასიათებელსაც დაინახავს, რაც მნიშვნელოვანია.

დაბოლოს, „დავთარის“ მიხედვით იშხანი ქართული სოფელია ქართული მოსახლეობით. ვფიქრობთ, ჩვენი ძიების მთავარი მიზანიც ამის ჩვენებაა.

1835 წელს ოსმალებმა აღწერეს იშხნის მუსლიმი მოსახლეობა. დოკუმენტი საყურადღებოა რამდენიმე თვალსაზრისით, კერძოდ, იგი ნარევი ტიპისაა, მონაცვლეობს პიროვნების ორწევრა და სამწევრა აღნიშვნა.

ა. პიროვნების ორწევრა აღნიშვნა: სახელი+მამის სახელი:

ხალიდ ძე მუსტაფასი,

აჰმედ ძე მუსტაფასი,

მუსტაფა ალის ძე,

მეჰმედ ძე ჰასანისა,

მეჰმედ ალის ძე...

მნიშვნალოვანია, რომ ზოგჯერ გვაქვს პიროვნების განსხვავებული ორწევრა აღნიშვნა: „გვარი+სახელი, „გამოტოვებულია მამის სახელი:

ისლამოლლი ოსმანი,

სოფიოლლი ალი,

იბიშოლლი მეჰმედი,

შიშმანოლლი ომერი...

ბ. პიროვნების სამწევრა აღნიშვნა: „გვარი+სახელი+მამის სახელი:

საკავლიოლლი აჰმედ ძე ჰუსეინისა,

სალიჰოლლი მუსტაფა ძე მეჰმედისა,

ყარსლიოლლი მეჰმედ ძე იბრაჰიმისა,

ვაჰაჰოლლი აბდულაჰ ძე მეჰმედისა,

არაბოლლი მეჰმედ ალის ძე...

ჩანს, XIX საუკუნის პირველი ნახევრისათვის იშხნის მოსახლეობის ნახევარზე მეტს მიღებული აქვს „გვარი“, რითაც იშხანი განსხვავდება მეზობელი სოფლებისაგან

ყურადღებას მივაქცევთ „ოლლი“ დაბოლოებიანი გვარის წარმოქმნის ზოგიერთ თავისებურებას.

უპირველესად „ოლლი“ დაერთვის ანთროპონიმს, პიროვნების სახელს და აწარმოებს „ქოხის“ სახელს, „გვარს“:

ბაირამოლლი აჰმედ ძე ჰასანისა (ბაირამ'ი მამაკაცის სახელია),

მეჰმედოლლი ალი ძე მეჰმედისა (მეჰმედი მამაკაცის სახელია),

ყარააჰმედოღლი ომერ ძე ოსმანისა (ყარააჰმედი - მამაკაცის სახელი),

რეშიდოღლი აჰმედ ალის ძე (რეშიდი მამაკაცის სახელია),

მეჰმედოღლი იუსუფ ძე ჰასანისა.

დავუდოღლი ჰასან ძე მეჰმედისა...

„ოღლი“ დაერთვის წარმომავლობის სახელს:

ყარსლიოღლი (შდრ.: : ყარსელი) მეჰმედ ძე იბრაჰიმისა,

ბაღდადლიოღლი (შდრ.: : ბაღდადელი) სელიმ ძე ჰუსეინისა; ოღნავ ზემოთ, კომლი 7, ასეთი ჩანანერია: ბაღდადლი (ბაღდადელი) სალიჰ ძე ქაიასი, აქ წარმომავლობის სახელი „გვარის“ ფუნქციითაა.

ისტამბოლოღლი მუსტაფა ძე აჰმედისა,

ქუჩუქამასიოღლი (შდრ.: : პატარა ამასიელი) ოსმან ძე ბაირამისა.

ორლიოღლი (შდრ.: : ორელი) სალიჰ ძე აჰმედისა,

არმალიოღლი (შდრ.: : არმელი) მუსტაფა ძე იბრაჰიმისა...

ამავე რიგში უნდა შემოვიღეს:

ბეზრენგლი (შდრ.: : ბეზრენგი) მუსტაფა ძე ჰასანისა.

სადაც გეოგრაფიული პუნქტები უნდა იყოს **არმა** (შდრ.: : არმაშენი), **ორი**, **ბეზრენგი**.

ბარემ აღვნიშნავთ, რომ მოლა ოსმანი ძე აბდულაჰისა (კომლი 36) ოჯახითურთ გადასახლდა სოფელ **ლივანეში**. **ლივანე** მოხსენებულია როგორც სოფელი(?).

შერიფ ძე მეჰმედისა, ხალიდ მუსტაფას ძის მოსამსახურე, სოფელ **ავარისი** დანაა. ავარისი ტაოსკარს ეკუთვნის 1835 წლის აღწერით (ტაო, 2020: 72; 796).

ყურადღებას მივაქცევთ კიდევ ერთ ფაქტს: ზოგჯერ პიროვნების სახელს მეტსახელიც ახლავს, რაც ჩვენს დროშიც გვხვდება: ძროხა დურსუნად, დემირად//თავდემირად ახმედად, კატა ხასანად... გამიგონია ჩემს სოფელში. ანალოგიური შემთხვევები დადასტურდა იშხანშიც:

აჰმედ ძე მოლა მუთისა (მოლა აქ მეტსახელია).

ბერნა (სუფთა, ალალი/ახალგაზრდა - Berna - برنا) **მუთი ძე იბრაჰიმისა** (ბერნა ახლავს საკუთარ სახელს მუთი//მუთია),

ქოთურ (დაავადებაა, გამონაყარი - Kotur - قوطور) **აბდულაჰი ძე ჰუსეინისა** (ქოთურ'ი მეტსახელია),

ყარა მეჰმედოღლი ომერ ძე ოსმანისა (ყარა - შავი, მეტსახელია),

საღირ (ყრუ - Sağır - ساغر) **აჰმედი ძე ომერისა** (საღირა - მეტსახელია).

ჯევრი (უკან მობრუნებული - Cevri - جوری) **მუსტაფა ძე ჰასანისა** (ჯევრი - მეტსახელია).

ოსმალთა მოხელე ყურადღებას მიაქცევს პიროვნების სხვა მახასიათებლებსაც (ასაკი, თმის ფერი, სიმაღლე...), ისინი მეორდება და აქ აღარ შევჩერდებით.

საყურადღებო მასალები შემოგვინახა იშხნის 1835 წლის აღწერამ. დოკუმენტი ოსმალურია, მაგრამ მკითხველი შენიშნავს „ოღლი“ დაბოლოებიანი „გვარების“ ფორმირების პროცესს იშხანში, ასევე პიროვნების დახასიათებას მეტსახელებით. სხვათაშორის, თანამედროვე ტაოშიც უყვართ მეტსახელები, სახელმეტად, ასე ეძახიან ტაოელები. ცდილობენ, მეზობელს თუ ნაცნობს შეურჩიონ ისეთი სახელი, კონკრეტული ნიშნით რომ ახასიათებს პიროვნებას.

გამოყენებული ლიტერატურა:

Akhvlediani, G. (1923). Shenishvnebi „vzharebi“ „zhares“ shesakheb. Chveni metsniereba, #6, Tb.

ახვლედიანი, გ. (1923). შენიშვნები „ვჟარები“, „ჟარეს“ შესახებ. ჩვენი მეცნიერება, #6, ტფ.

Leksikoni, (2001). Turkul-Kartuli Leksikoni, L. Chlaidzis Redaktsiit, Stambuli.

ლექსიკონი, (2001) თურქულ-ქართული ლექსიკონი, ლია ჩლაიძის რედაქციით, სტამბული.

Maisuradze, I. (1990) Kartuli gvarsakhelebi (Saleksikono Bibliografiuli Masalebi), Tb.

მაისურაძე, ი. (1990) ქართული გვარსახელები (სალექსიკონო ბიბლიოგრაფიული მასალები), თბ.

Matiane, (1977) Tbetis Sulta Matiane. Teksti gamosatsemad moamzada, gamokvleva da sadziebeli daurto Tina Enukidzem, Tb.

მატიანე, (1977) - ტბეთის სულთა მათიანე. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა და საძიებელი დაურო თინა ენუქიძემ, თბ.

Makharadze, M. Shashikadze, Z. (2022) Yusupelis Raioni (Kashkhaltmshenebloba, soplebi da dzeglebi), Tb.

მახარაძე, მ. შაშიკაძე, ზ. (2022) იუსუფელის რაიონი (კაშხალთმშენებლობა, სოფლები და ძეგლები), თბ.

Nizharadze Sh. (1971) Kartuli Enis Acharuli Dialekti, Leksika, Batumi.

ნიჟარაძე, შ. (1971) ქართული ენის აჭარული დიალექტი, ლექსიკა, ბათუმი.

Orbeliani, S. (1949) Sitkvis Kona Kartuli, Romel Ars Leksikoni. Solomon Iordanishvilis Redaktsiita da tsinasitkvaobit, Tb.

ორბელიანი, ს. (1949) სიტყვის კონა ქართული, რომელ არს ლექსიკონი. ს. იორდანიშვილის რედაქციითა და წინასიტყვაობით, თბ.

Tao (2020) Paghava, M. Tsintsadze, M. Baramidze, M. Shioshvili, T. Khalvashi, M. Khalvashi, R. Chokharadze, M. Mgeladze, N. Karalidze, D. Chkhvimiani, J. Tao, Tb.

ტაო, (2020) ფალავა, მ. ცინცაძე, მ. ბარამიძე მ., შიოშვილი, თ. ხალვაში, მ. ხალვაში, რ. ჩოხარაძე, მ. მგელაძე, ნ. შაშიკაძე, ზ. კარალიძე, ჯ. ჩხვიმიანი, ჯ. ტაო, თბ.

Paghava, M. Khandztisa da Shatberdis lokalizatsiisatvis. Mnatobi, Tb.

ფალავა, მ. (2007) ხანძისა და შატბერდის ლოკალიზაციისათვის. მნათობი, 1, თბ.

Paghava, M. Tsintsadze, M. Baramidze, M. (2023) Kartuli Enis Klardjuli Dialekti, Tb.

ფალავა, მ. ცინცაძე, მ. ბარამიძე, მ. (2023) - ქართული ენის კლარჯული დიალექტი, თბ.

Kartlis Tskhovreba (1955) Teksti dadgenili Kvela Dziritadi Khelnatseris Mikhedvit S. Kauhchishvilis Mier, t. 1. Tb.

ქართლის ცხოვრება (1955) ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. I, თბ.

KEGL (1950-1964) – Kartuli Enis Ganmartebiti Leksikoni, T. I-VIII, Arnold Chikobavas Saerto Redaktsiit, Tb.

ქეგლ - ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. I-VIII, არნ. ჩიქობავას საერთო რედაქციით, თბ. 1950-1964.

KEGL akh. (2009-1019) – Kartuli Enis Ganmartebiti Leksikoni, akhali Redaktsia, Tb.

ქეგლ, ახ. (2009-1019) - ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ახალი რედაქცია, თბ.

KISK (1984) -Kartuli istoriuli sabutebis korpusi, IX-XIII m Sheadgines da gamosatsemad moamzades T. Enukidzem, V. Silogavam, N, Shoshiashvirma, Tb.

ქისკ, (1984) ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი, IX-XIII სს. შეადგინეს და გამოსაცემად მოამზადეს თ. ენუქიძემ, ვ. სილოგავამ, ნ. შოშიაშვილმა, თბ.

KSDZ, II (1965) Kartuli samartlis dzelebi (X-XIX). Tektebi gamostsa, shenishvnebi da sadzielebi daurto prof. Isidore Dolidzem, Tb.

ქსძ, II (1965) ქართული სამართლის ძეგლები (X-XIX სს). ტესტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო პროფ. ისიდორე დოლიძემ, თბ. 1965.

Ghlonti, A. (1975) Mtskhetis toponimia, Tb.

ღლონტი, ა. (1975) მცხეთის ტოპონიმია, თბ.

Ghlonti, A. (1984) Kartul kilo-tkmata sitkvis kona, Tb.

ღლონტი, ა. (1984) ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონა, თბ.

Ghlonti, A. (1986) Kartveluri sakutari sakhelebi, antroponimta leksikoni. Tb.

ღლონტი, ა. (1986) ქართველური საკუთარი სახელები, ანთროპონიმთა ლექსიკონი, თბ.

Shanidze, A. (1984) Vinaobis supiksi – ar kartul enashi. Tkhez. 12 tomad, T. II, Tb.

შანიძე, ა. (1981) ვინაობის სუფიქსი -არ ქართულ ენაში. თხზ. 12 ტომად, ტ. II, თბ.

Shashikadze, Z. (2017) Taoskari da Ishkhani 1570-1590-ian tslebshi. Bsu Humanitarul metsnierebata pakultetis kartvelologiis Tsentris krebuli, XI, Batumi.

შაშკაძე, ზ. (2017) ტაოსკარი და იშხანი 1570-1590-იან წლებში. ბსუ ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის ქართველოლოგიის ცენტრის კრებული, XI, ბათუმი.

Shashikadze, Z. Makharadze, M. (2011) – Adjaris Livis vrtseli da mokle davtrebi. Osmaluri teksti, targmani, gamokvleva, komentarebi da potoaslebi gamosatsemad moamzades Zaza Shashikadzem da Mirian Makharadzem.

შაშიკაძე, ზ. მახარაძე, მ. (2011) აჭარის ლივის ვრცელი და მოკლე დავთრები. ოსმალური ტექსტი, თარგმანი, გამოკვლევა, კომენტარები და ფოტოასლები გამოსაცემად მოამზადეს ზაზა შაშიკაძემ, მირიან მახარაძემ.

Jorbenadze, B. Kobaidze, M. Beridze, M. (1988) Kartuli enis morpemebisა da modaluri elementebis leksikoni, Tb.

ჯორბენაძე, ბ. კობაიძე, მ. ბერიძე, მ. (1988) ქართული ენის მორფემებისა და მოდალური ელემენტების ლექსიკონი, თბ.